

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

ΜΠΣ Κοινωνική Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων: Γιώργος Ξηροπαΐδης

«Η κονστρουκτιβιστική ερμηνεία της καντιανής κατηγορικής προσταγής από τον John Rawls»

**Σπουδαστής: Γιώργος Σπανουδάκης
Α.Μ.1120Μ035**

Ιανουάριος 2022

Στην κόρη μου, Άννα Μαρία

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντά μου κύριο Γεώργιο Ξηροπαΐδη για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση που μου προσέφερε στη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Σοφία για την υπομονή που έδειξε ιδιαίτερα την περίοδο των μαθημάτων του προγράμματος. Θα θυμάμαι πάντα εκείνη την ημέρα στο μαιευτήριο που καθόμουν δίπλα της και προσπαθούσα να παρακολουθήσω Φιλοσοφία.

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων	4
Εισαγωγή	5
1. Η καντιανή κατηγορική προσταγή	6
1.1 Η θεμελίωση της ηθικής στον καθαρό πρακτικό Λόγο	6
1.2 Οι τρεις τύποι της κατηγορικής προσταγής.....	9
1.2.1 Ο τύπος του καθολικού νόμου.....	10
1.2.2. Ο τύπος της ανθρωπότητας ως σκοπού	12
1.2.3 Ο τύπος της αυτονομίας	13
1. 3 Το βασίλειο των σκοπών	15
2. Η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση του Rawls	17
2.1. Η ρωσιανή ερμηνεία του Kant.....	17
2.2 Η ρωσιανή κατασκευασιοκρατία.....	20
2.3 Η μέθοδος του κοινωνικού συμβολαίου.....	25
2.4.Η πρωταρχική θέση και το πέπλο της άγνοιας	31
3. Η κριτική της O'Neill.	37
3.1. Αφαίρεση και εξιδανίκευση	37
3.2. Σχεδιάζοντας έναν ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό.....	40
3.3. Προβλήματα θεμελίωσης στην O'Neill: Η κριτική της Budde	43
4.Τρεις στρατηγικές υπεράσπισης του Rawls	47
4.1 Η πρωταρχική θέση ως νοητικό πείραμα	47
4.2 Το αναπόφευκτο της μεταφυσικής δέσμευσης.....	51
4.3 Η αναγκαιότητα για έναν αξιακό-κανονιστικό προσανατολισμό.....	53
5.Συμπεράσματα	57
Πηγές	61

Εισαγωγή

Η ανά χείρας εργασία στοχεύει στην παρουσίαση της ρωλσιανής ερμηνείας της κατηγορικής προσταγής και της κριτικής που ασκήθηκε σε αυτήν από την O'Neill. Το κέντρο βάρους της εργασίας συνίσταται στην τεκμηρίωση και υπεράσπιση της κρίσιμης λειτουργίας του ρωλσιανού πέπλου της άγνοιας ως μηχανισμού κατασκευής και θεμελίωσης των αρχών της δικαιοσύνης

Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα κυριότερα σημεία της καντιανής ηθικής θεωρίας όπως αυτή εκτίθεται στη *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών* και εστιάζει ειδικότερα στους τρεις τύπους της κατηγορικής προσταγής. Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ερμηνευτική προσέγγιση της κατηγορικής προσταγής του Kant από τον Rawls. Η συγκεκριμένη προσέγγιση αναλύεται με άξονες την κονστρουκτιβιστική θεωρία, την μέθοδο του κοινωνικού συμβολαίου και το πέπλο της άγνοιας. Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται την κριτική που άσκησε η O'Neill στην περί εξιδανικευτικών παραδοχών θεωρία του Rawls, παρουσιάζει το σχέδιό της για έναν ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό καθώς και την κριτική που διατυπώθηκε σε αυτό από την Budde. Στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται η υπεράσπιση του Rawls με βάση τρεις υπερασπιστικές γραμμές: τον πειραματικό-αναλυτικό και όχι ιστορικό χαρακτήρα του πέπλου της άγνοιας, το αναπόφευκτο των μεταφυσικών παραδοχών και δεσμεύσεων κατά τη διατύπωση μίας θεωρίας και την ανάγκη για έναν κανονιστικό-αξιακό προσανατολισμό. Στο πέμπτο κεφάλαιο, τέλος, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα και διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι το ρωλσιανό πυκνό πέπλο της άγνοιας αποτελεί μία αντικειμενική και καθολική αφετηρία θεμελίωσης κριτηρίων του ορθού πράττειν καθώς και επιλογής των αρχών της δικαιοσύνης.

1. Η καντιανή κατηγορική προσταγή

1.1 Η θεμελίωση της ηθικής στον καθαρό πρακτικό Λόγο

Ο Kant στο έργο του *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών* επιχειρεί να θεμελιώσει την ηθική φιλοσοφία όχι σε εμπειρικά παραδείγματα αλλά σε μία *a priori*, καθαρή αρχή. Πυρήνας του έργου αυτού είναι η αναζήτηση της ανώτατης αρχής της ηθικότητας¹. Υπό αυτό το πρίσμα, διακρίνει² την ηθική σε πρακτική ανθρωπολογία που εστιάζει στη σφαίρα της εμπειρίας και στην μεταφυσική των ηθών που διερευνά τις *a priori* αρχές ενός καθαρού πρακτικού Λόγου.

Σύμφωνα με τον Ξηροπαΐδη³ η καντιανή ηθική χαρακτηρίζεται ως : α) δεοντοκρατική, καθόσον προσπαθεί να εξηγήσει την δεοντική εγκυρότητα επιταγών ή κανονιστικών αρχών· β) γνωσιαρχική, γιατί επιδιώκει να απαντήσει στο ερώτημα αν και πως οι κανονιστικές αρχές είναι έλλογα θεμελιώσιμες· γ) τυποκρατική (φορμαλιστική), καθώς ισχυρίζεται ότι η ηθική έχει οικουμενικό χαρακτήρα και εγκυρότητα και δεν εκφράζει μόνο τις ηθικές αντιλήψεις ενός πολιτισμού ή μίας εποχής. Ο Kant⁴ υποδεικνύει τον προγραμματικό του στόχο λέγοντας ότι η φιλοσοφία αναζητεί ένα βήμα που πρέπει να είναι σταθερό, αν και δε στηρίζεται σε κάτι ή εξαρτάται από κάτι ούτε στον ουρανό ούτε στη γη, και προσθέτει ότι πρέπει να αποδείξει ότι οι νόμοι της δεν επιβάλλονται από μία έμφυτη αίσθηση ή από μία εξωτερική φύση αλλά πηγάζουν από τον καθαρό Λόγο. Επομένως, πρέπει ως θεμέλιο και πηγή της ηθικής να αναγνωρίζεται ο ίδιος ο Λόγος. Οι ηθικοί κανόνες και οι ηθικές αρχές δεν συνάγονται από την εμπειρία, αλλά από τον ορθό Λόγο, χωρίς βέβαια να παρακάμπτεται η εμπειρία. Το βασικό επιχείρημα του Kant είναι ότι οι ηθικές αρχές δεν είναι μερικές, ενδεχόμενες και σχετικές, αλλά καθολικές, αναγκαίες, αντικειμενικές και απόλυτες.⁵ Ο Kant αναζητούσε εκείνο που χρειάζονταν ο Αρχιμήδης αλλά δεν το έβρισκε: ένα σταθερό σημείο στο οποίο να μπορεί ο Λόγος να τοποθετήσει τον μοχλό του και μάλιστα χωρίς να τον στηρίζει ούτε στον παρόντα

¹ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ.22

² ο.π., σσ.16-17

³ Γιώργος Ξηροπαΐδης, *Η διαμάχη των ερμηνειών. Gadamer και Habermas*, Αθήνα : Πολις, 2008, σ.126

⁴ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017 ,σ. 71

⁵ ο.π., σσ.142-143

ούτε στον μέλλοντα κόσμο αλλά στην εσωτερική ιδέα του για την ελευθερία. Αυτή αποτελεί ένα ακλόνητο ηθικό θεμέλιο που μπορεί να κινεί την ανθρώπινη βούληση με τις αρχές του Λόγου ακόμα και παρά την αντίσταση ολόκληρης της φύσης.⁶

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Kant αναζητεί την προέλευση των ηθικών νόμων και κανόνων στον καθαρό πρακτικό Λόγο και όχι στην εμπειρία, προκειμένου αυτοί να έχουν καθολική ισχύ και να χρησιμεύουν ως ανώτατες αρχές σε όλες τις περιπτώσεις. Παράλληλα, απορρίπτει τη θεμελίωση με παραδείγματα, καθώς πιστεύει ότι για να αποτελεί μία πράξη παράδειγμα πρέπει προηγουμένως να έχει αξιολογηθεί ως τέτοιο βάσει ορισμένων αρχών ηθικότητας. Κατ' επέκταση ισχυρίζεται ότι όταν προστίθενται εμπειρικά στοιχεία στις ηθικές αρχές περιορίζεται η επιρροή τους.⁷ Επιπρόσθετα, ο Kant⁸ διατείνεται ότι ο καθαρός Λόγος είναι αφ' εαυτού του πρακτικός και δίνει στον άνθρωπο έναν καθολικό νόμο που ονομάζουμε ηθικό νόμο. Ο ηθικός νόμος είναι καθολικός νόμος που κατασκευάζεται από τον πρακτικό καθαρό Λόγο και αποτελεί μία *a priori* αρχή που καθοδηγεί τις πράξεις των ανθρώπων⁹. Ο ηθικός νόμος, επειδή είναι μορφολογικός,¹⁰ προβαίνει σε αφαίρεση, ως καθοριστικός λόγος, από κάθε περιεχόμενο, άρα από κάθε αντικείμενο της θέλησης. Σύμφωνα με τον Kant,¹¹ κάθε εμπειρικό στοιχείο δεν είναι μόνο ακατάλληλο ως συμπλήρωμα για τις αρχές της ηθικότητας αλλά και επιβλαβές, εφόσον η πραγματική αξία της καλής θέλησης συνίσταται στο ότι είναι ανεξάρτητη από τις επιρροές τυχαίων ή συγκυριακών αιτιών. Εάν ένα ον είναι ελεύθερο, δηλαδή ανεξάρτητο από την φυσική και κάθε άλλη αναγκαιότητα, τότε οφείλει να αναγνωρίζει τον ηθικό νόμο ως δεσμευτικό, στο μέτρο που ο μόνος κανόνας, στον οποίο υπόκειται, είναι η αρχή της αυτονομίας.¹²

⁶Peter Fenves, *Raising the Tone of Philosophy: Late Essays by Immanuel Kant, Transformative Critique by Jacques Derrida Kant on a newly arisen tone in philosophy*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999, σσ.68-69

⁷ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ.46-51

⁸ Immanuel Kant, *Κριτική του πρακτικού Λόγου*, Αθήνα:Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019 σ.54

⁹ ο.π., σσ. 54-55

¹⁰ ο.π., σ.162

¹¹ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 71

¹² Κώστας Ανδρουλιδάκης, *Καντιανή ηθική*, Αθήνα: Σμίλη,2018, σ.156

Ο Louden¹³, συνοψίζοντας, σημειώνει έξι λόγους για τους οποίους ο Kant απορρίπτει τη θεμελίωση της ηθικής φιλοσοφίας στα παραδείγματα: α) τα παραδείγματα προϋποθέτουν καθορισμένα αξιολογικά πρότυπα· β) η καντιανή ηθική θεωρία έχει ως θεμέλιο την ικανότητα του κάθε ατόμου να σκέπτεται για τον εαυτό του τα κριτήρια του ηθικά ορθού και του αγαθού· γ) η πηγή της ηθικότητας είναι ο ορθός Λόγος που οφείλει να διέπει την αυτόνομη σκέψη· δ) τα ηθικά πρότυπα έχουν a priori χαρακτήρα, καθώς απαιτούν αναγκαιότητα και οικουμενικότητα. Επομένως, δεν μπορεί να βασίζονται στην εμπειρία· ε) στα παραδείγματα ως μεθοδολογία καταφεύγει για τη θεμελίωση της ηθικής η δημόδης φιλοσοφία. Αντίθετα, η καντιανή θεωρία αναζητεί μεταφυσικές a priori αρχές· στ) η υπερβολική τεκμηρίωση μιας ηθικής φιλοσοφίας με παραδείγματα αποδυναμώνει την κρίση. Όπως επισημαίνει και ο Ανδρουλιδάκης,¹⁴ το γεγονός ότι οι ηθικές αρχές είναι ανεξάρτητες από την εμπειρία δε σημαίνει ότι δεν είναι προϊόν και αποτέλεσμα ιστορικής, κοινωνικής και πολιτισμικής διαμόρφωσης. Απεναντίας, είναι εύλογο οι ηθικοί κανόνες να είναι το αποτέλεσμα μίας μακράς ιστορικής εξέλιξης και ποικίλων κοινωνικών διαδικασιών. Άλλωστε ο ίδιος ο Kant¹⁵ στην *Κριτική του καθαρού Λόγου* ισχυρίζεται ότι από την άποψη του χρόνου, δεν έχουμε καμία γνώση μέσα μας που να προηγείται της εμπειρίας, αφού όλες οι γνώσεις αρχίζουν από αυτήν.

Ο Kant¹⁶ υποστηρίζει ότι κάθε ον που δεν δύναται να πράττει διαφορετικά παρά μόνο υπό την ιδέα της ελευθερίας είναι για τούτο ακριβώς, από πρακτική άποψη, πραγματικά ελεύθερο, δηλαδή ισχύουν για αυτό το ον όλοι οι νόμοι που είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένοι με την ελευθερία, ακριβώς σαν να είχε αναγνωρισθεί η βούλησή του ως ελεύθερη αυτή καθ' εαυτήν και κατά τρόπο έγκυρο στη θεωρητική φιλοσοφία. Κατά τον Wood,¹⁷ η σύνδεση ηθικότητας και ελευθερίας αποδεικνύεται εφόσον ισχύουν οι εξής προϋποθέσεις: α) όλα τα έλλογα όντα πρέπει να θεωρούνται ελεύθερα να σκέφτονται όπως επιθυμούν· β) δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην ιδέα ότι τα έλλογα όντα είναι ελεύθερα και στην ιδέα ότι οι δράσεις τους καθορίζονται από τους ηθικούς νόμους της φύσης

¹³ Robert Louden, «Making the Law visible: the role of example in Kant's Ethics», στο: Jens Timmerman (επιμ.), *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals. A critical guide*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, σ. 79

¹⁴ Κώστας Ανδρουλιδάκης, *Καντιανή ηθική*, Αθήνα: Σμίλη, 2018, σ.48

¹⁵ Immanuel Kant, *Κριτική του πρακτικού Λόγου*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019, σ.71

¹⁶ ο.π., σ. 103-104

¹⁷ Wood, Allen, *Kantian Ethics*, Cambridge : Cambridge University Press, 2008, p. 130

1.2 Οι τρεις τύποι της κατηγορικής προσταγής

Από τις αναλύσεις του Kant επάγεται ότι οι γνώμονες του ηθικού πράττειν έχουν τα εξής χαρακτηριστικά¹⁸: α) τη μορφή της καθολικότητας. Σύμφωνα με αυτήν, οι γνώμονες επιλέγονται ως εάν έπρεπε να ισχύουν ως καθολικοί φυσικοί νόμοι. Η επιλογή τούτη καθιστά τον κανόνα ικανό να είναι νόμος· β) μία ύλη, δηλαδή έναν σκοπό. Το έλλογο όν ως σκοπός σύμφωνα με τη φύση του και ως σκοπός καθ' εαυτόν θα λειτουργεί ως περιοριστικός όρος των απλώς και μόνο σχετικών σκοπών· γ) όλοι οι γνώμονες που πηγάζουν από την ηθική νομοθεσία οφείλουν να συνάδουν με ένα δυνατό βασίλειο των σκοπών ως βασίλειο τη φύσης. Με τον όρο 'προσταγή' ο Kant αναφέρεται στη παράσταση μίας αντικειμενικής αρχής, η οποία, στον βαθμό που εξαναγκάζει τη θέληση, λέγεται εντολή, ενώ ο τύπος της εντολής καλείται προσταγή.¹⁹ Διακρίνεται σε υποθετική όταν η πράξη είναι καλή ως μέσο για κάτι άλλο, όπως η ατομική ευημερία, και σε κατηγορική όταν θεωρείται καλή αυτή καθ' εαυτήν χωρίς αναφορά σε κάποιον άλλο σκοπό.²⁰ Η προσταγή είναι συνεπώς κατηγορική όταν εκφράζει τη συμφωνία του γνώμονα, δηλαδή της υποκειμενικής αρχής, με έναν καθολικό νόμο.

Υπάρχουν τρεις βασικές τύποι της κατηγορικής προσταγής που μπορούν να διακριθούν με σαφήνεια:

α) ο τύπος του καθολικού νόμου. Ο συγκεκριμένος τύπος έχει δύο διατυπώσεις:

- i.** Πράττε μόνο σύμφωνα με τον γνώμονα εκείνο με τον οποίο μπορείς συγχρόνως να θέλεις να γίνει καθολικός νόμος.²¹
- ii.** Πράττε έτσι σαν να επρόκειτο ο γνώμονας της πράξης σου να γίνει με τη θέλησή σου καθολικός φυσικός νόμος.²²

β) ο τύπος της ανθρωπότητας ως αυτοσκοπού: Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα τόσο στο πρόσωπο σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου πάντοτε συγχρόνως ως σκοπό και ουδέποτε απλώς και μόνον ως μέσο.²³

¹⁸ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών*, Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017 , σσ. 86-87

¹⁹ ο.π., σ.53

²⁰ ο.π., σσ.55-58

²¹ ο.π.,σ. 65

²² ο.π.,σ. 64

²³ ο.π.,σ.76

γ) ο τύπος της αυτονομίας: Η βούληση δεν υποτάσσεται απλώς στον νόμο, αλλά υποτάσσεται με τέτοιο τρόπο ώστε να πρέπει να θεωρείται ότι νομοθετεί αυτή η ίδια και ακριβώς μόνο για αυτόν τον λόγο υποτάσσεται στο νόμο.²⁴

Σύμφωνα με την Ο'Neill, οι τρεις τύποι είναι διακριτοί για δύο λόγους: Πρώτον, βασίζονται σε διακριτά σύνολα εννοιών. Ο τύπος της καθολικότητας επικαλείται τις έννοιες του πράττειν σύμφωνα με έναν γνώμονα και του καθολικού νόμου. Ο τύπος του σκοπού καθ' εαυτόν επικαλείται τις έννοιες του πράττειν, των προσώπων, των σκοπών και των μέσων της ανθρωπότητας. Ο τύπος του κράτους των σκοπών τις έννοιες του πράττειν, του νόμου και του κράτους των σκοπών.²⁵ Δεύτερον, ο τύπος του καθολικού νόμου προτείνει έναν μοναδικό έλεγχο για την ηθικότητα των πράξεων, δηλαδή το να επιτελούνται σύμφωνα με καθολικεύσιμους γνώμονες, ενώ ο τύπος του σκοπού καθ' εαυτόν εγείρει δύο απαιτήσεις: αφενός οι άλλοι να μην αντιμετωπίζονται απλά ως μέσα και αφετέρου να αντιμετωπίζονται ως σκοποί καθ' εαυτούς.

Οι τρεις τύποι της κατηγορικής προσταγής είναι κατά βάθος τρεις τύποι του ίδιου ηθικού νόμου, καθένας εκ των οποίων συνενώνει εντός του τους άλλους δύο. Ωστόσο, μεταξύ τους υφίσταται μία διαφορά, περισσότερο υποκειμενική παρά αντικειμενική, η οποία έγκειται στον τρόπο που προσεγγίζουν μία ιδέα του Λόγου προς την εποπτεία και μέσω αυτής προς το συναίσθημα.²⁶ Κατά τον Wood,²⁷ η διαφορά εντοπίζεται στο ότι ο τύπος του καθολικού νόμου είναι πιο αφηρημένος και πιο «φτωχός» ως προς το περιεχόμενο σε σχέση με τις άλλους δύο, καθώς παρέχει μόνο μία τυπική δοκιμασία απόρριψης, δεν καθορίζει καθήκοντα και τέλος δεν αναφέρει τίποτα για τον σκοπό της ηθικής και το θεμέλιο της ισχύος της.

1.2.1 Ο τύπος του καθολικού νόμου

Η καθολικότητα είναι αναντικατάστατη προϋπόθεση του ηθικού πράττειν. Τα ηθικά καθήκοντα απευθύνονται σε όλους ανεξάρτητα από ποιον διατυπώνεται η κρίση και ποιον αφορά. Το καθήκον επιβάλλει έναν καθορισμό της βούλησης με τη μορφή γενικού και αφηρημένου και όχι προσωποποιημένου κανόνα, όποιο και αν είναι το

²⁴ ο.π., σ. 79

²⁵ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα : Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σ. 201

²⁶ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ.86

²⁷ Allen Wood, *Kantian Ethics*, Cambridge : Cambridge University Press, p.81

αντικείμενο ή ο σκοπός της. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται ο εμπειρισμός, ο σχετικισμός, ο ιστορισμός και η περιπτωσιολογία κατά την προσέγγιση του ηθικού πράττειν²⁸.

Όπως εξηγεί και ο Ανδρουλιδάκης,²⁹ το κυριότερο επιχείρημα της καθολικότητας προκύπτει από το ερώτημα τι θα συνέβαινε αν όλοι οι άνθρωποι σε μία αντίστοιχη περίπτωση έπρατταν κατά τον ίδιο τρόπο. Δηλαδή αναζητείται ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα, ποια θα ήταν η κατάσταση στον κόσμο που θα προέκυπτε από την καθολική εφαρμογή ενός κανόνα ή μίας αρχής. Αναλύοντας περαιτέρω αυτή την έννοια, ο Kant υποστηρίζει ότι όταν η ύλη των πρακτικών κανόνων στηρίζεται σε υποκειμενικούς κανόνες οι οποίοι απορρέουν από τις ατομικές κλίσεις και επιθυμίες και εν τέλει από την αρχή της ατομικής ευδαιμονίας, τότε δεν διαθέτουν καμία διάσταση καθολικότητας και αντικειμενικότητας. Ο κανόνας, προκειμένου να έχει καθολική νομοθετική μορφή, δεν πρέπει να εξαρτάται από υποκειμενικούς, τυχαίους και συγκυριακούς όρους.³⁰

Ο Kant ως παράδειγμα προτείνει τον εξής γνώμονα: όταν ένας άνθρωπος πιστεύει ότι έχει οικονομική ανάγκη θα δανείζεται χρήματα και θα υπόσχεται να τα επιστρέψει αν και γνωρίζει ότι αυτό δεν θα συμβεί ποτέ. Αυτή η αρχή του ατομικού συμφέροντος, αν και εξασφαλίζει την ευημερία και το όφελος του ατόμου, πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω αν είναι ηθικά σωστή. Ο τρόπος για να το εξακριβώσουμε την ορθότητά της είναι να την μετατρέψουμε σε καθολικό νόμο και να εξετάσουμε τα αποτελέσματα από την εφαρμογή του. Ας σκεφτούμε ότι ο καθένας που έχει ανάγκη μπορεί να υπόσχεται ότι του αρέσει ανεξάρτητα με το αν μπορεί ή θέλει να τηρήσει την υπόσχεσή του. Αυτή η συνθήκη θα καθιστούσε αδύνατη την καθολική ισχύ του γνώμονα, καθώς κανείς δεν θα πίστευε ότι θα εκπληρωθεί μία υπόσχεση και θα θεωρούσε μία τέτοια δήλωση ως ψευδή. Επομένως, διαπιστώνουμε ότι ο γνώμονας, εάν εφαρμοστεί καθολικά, αντιφάσκει με τον εαυτό του.³¹ Με το συγκεκριμένο

²⁸ Κώστας Σταμάτης, *Κριτική θεωρία δικαιοσύνης. Θεμελίωση Αρχών*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 2011, σσ. 112-113

²⁹ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 152

³⁰ Immanuel Kant, , *Κριτική του πρακτικού λόγου*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 2019, σ.57

³¹ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 66-67

παράδειγμα ο Kant εξετάζει με όρους ορθού Λόγου τη δυνατότητα μίας αρχής να είναι καθολικεύσιμη. Δηλαδή να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για όλους.

1.2.2. Ο τύπος της ανθρωπότητας ως σκοπού

Αναζητώντας μία πηγή για τους ηθικούς κανόνες, ο Kant αναρωτιέται αν υπάρχει κάτι η ύπαρξη του οποίου καθ' εαυτήν έχει απόλυτη αξία, κάτι που ως σκοπός καθ' εαυτόν θα μπορούσε να είναι ο λόγος ή το θεμέλιο ορισμένων νόμων. Εάν όντως υπάρχει, τότε θα ενυπάρχει σε αυτό και μόνο σ' αυτό, ο λόγος μίας δυνατής κατηγορικής προσταγής. Υποστηρίζει³² ότι ο άνθρωπος - και κάθε έλλογο ον εν γένει - υπάρχει ως σκοπός καθ' εαυτόν και όχι απλώς ως μέσο για οποιαδήποτε χρήση για αυτή ή εκείνη τη θέληση και πρέπει πάντα να θεωρείται ως σκοπός σε όλες τις πράξεις του, τόσο σε αυτές που αναφέρονται στον εαυτό του όσο και σε εκείνες που αναφέρονται σε άλλα έλλογα όντα.

Τα όντα, των οποίων η ύπαρξη δεν στηρίζεται στη θέλησή μας αλλά στη φύση, είναι άλογα όντα που ως μέσα δεν έχουν παρά μόνο σχετική αξία και για τούτο λέγονται 'πράγματα', σε αντιδιαστολή προς τα έλλογα όντα που αποκαλούνται 'πρόσωπα', επειδή η ίδια η φύση τους τα αναγορεύει σε σκοπούς καθ' εαυτούς δηλαδή σε κάτι που δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιείται ως μέσον. Επομένως, τα πρόσωπα δεν είναι υποκειμενικοί σκοποί των οποίων η ύπαρξη ως αποτέλεσμα των πράξεων μας έχει αξία για μας, αλλά είναι αντικειμενικοί σκοποί, δηλαδή πράγματα η ύπαρξη των οποίων είναι σκοπός καθ' εαυτόν και μάλιστα ένας σκοπός στη θέση του οποίου δεν δύναται να τεθεί άλλος σκοπός τον οποίο θα έπρεπε να υπηρετούν απλώς ως μέσα, επειδή χωρίς αυτόν δεν θα υφίστατο τίποτα με απόλυτη αξία. Εάν όμως κάθε αξία ήταν σχετική και άρα τυχαία, δεν θα ήταν δυνατό να ανακαλύψει ο Λόγος απολύτως καμία ανώτατη πρακτική αρχή.³³

Η δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής έχει ως στόχο να αναδείξει την ανθρωπότητα σε θεμέλιο της ηθικής. Συγκεκριμένα, προτείνει την κανονιστική αρχή οι άνθρωποι να μην χρησιμοποιούνται ποτέ ως μέσα αλλά μόνον ως σκοποί.³⁴

³² ο.π.,σ.74

³³ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 75

³⁴ Μία σχετικά παρόμοια θέση διατυπώνει και ο Locke στη *Δεύτερη Πραγματεία περί Διακυβερνήσεως* υποστηρίζοντας ότι δεν μπορεί να υποτεθεί ότι μπορεί να υπάρξει μεταξύ των

Τούτο σημαίνει ότι δεν επιτρέπεται ένας άνθρωπος να αποτελεί μέσο ή εργαλείο στην εξυπηρέτηση των σκοπών ενός άλλου ανθρώπου ή μιας ομάδας. Πρόκειται για μία διατύπωση βαθιά ουμανιστική που διαμορφώνει μία ανθρωπότητα που νοείται ως υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

1.2.3 Ο τύπος της αυτονομίας

Ιδιαίτερη σημασία για την ηθική θεωρία του Kant έχει η διάκριση³⁵ ανάμεσα σε αυτονομία και ετερονομία. Συγκεκριμένα, ως αυτονομία ορίζει την ιδιότητα της θέλησης βάσει της οποίας αποτελεί η ίδια νόμο για τον εαυτό της. Ως αρχή της αυτονομίας αναφέρει τον κανόνα να μην επιλέγει κανείς διαφορετικά παρά μόνο με τέτοιο τρόπο ώστε οι γνώμονες της επιλογής του να συμπεριλαμβάνονται στην ίδια βούληση ως καθολικός νόμος. Τούτο επιτάσσει να μην επιλέγει κανείς παρά μόνο με τέτοιο τρόπο ώστε οι γνώμονες της επιλογής του να συμπεριλαμβάνονται συνάμα στην ίδια βούληση ως καθολικός νόμος.

Η αυτονομία προϋποθέτει την ελευθερία. Δηλαδή τη δυνατότητα των ατόμων χωρίς βία και εξαναγκασμό να επιλέξουν τις αρχές της ηθικής. Επομένως, ο Kant θεμελιώνει την ηθικότητα στην ελευθερία. Ειδικότερα, προϋποθέτει ως ελεύθερο κάθε έλλογο ον το οποίο διαθέτει συνείδηση της αιτιότητάς του όσον αφορά τις πράξεις, δηλαδή βούληση. Επομένως, στο πλαίσιο της ελευθερίας του έχει την ιδιότητα να αυτοκαθορίζεται μέσω των επιλογών του³⁶. Για να έχει μία πράξη ηθική αξία πρέπει ο δρων, έχοντας τη δυνατότητα να πράξει διαφορετικά, να επιλέξει τελικά να πράξει κατά τον ηθικό τρόπο. Επομένως, η ηθική προκύπτει μόνο σε συνθήκες ελευθερίας και όχι αναγκαιότητας. Εν τέλει το άτομο οφείλει να έχει την ηθική ευθύνη των αποφάσεων και των επιλογών του. Στον αντίποδα της αυτονομίας βρίσκεται η ετερονομία,³⁷ σύμφωνα με την οποία η θέληση δεν αναζητεί τον νόμο που πρέπει να την καθορίζει στην ικανότητα των γνωμόνων της να περιβάλλονται με το κύρος καθολικής νομοθεσίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, στη θέληση κυριαρχεί

ανθρώπων σχέση υποταγής που να μας επιτρέπει να αλληλοεξοντώμαστε, σαν να είχαμε δημιουργηθεί με προορισμό να χρησιμοποιούμε ο ένας τον άλλο όπως τα κατώτερα όντα προορίζονται για δική μας χρήση., βλ. John Locke, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ.95

³⁵ Immanuel Kant, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 92-97

³⁶ ο.π., σ. 105

³⁷ ο.π., σσ.92-97

κάποιος εξωτερικός σκοπός και η πράξη εξαρτάται από ένα εξωτερικό προς τη θέληση αντικείμενο. Η αυτονομία οδηγεί στην κατηγορική προσταγή, ενώ η ετερονομία επιτρέπει μόνο τις υποθετικές προσταγές.

Κατά τον Σταμάτη,³⁸ η αυτονομία αποτελεί όχι μόνο την κανονιστική βάση του δικαίου αλλά ταυτοχρόνως νοούμενο και απαιτητό όρο της ανθρώπινης ύπαρξης. Επιπλέον, τονίζει ότι οι άνθρωποι κατανοούν τους εαυτούς τους ως υπεύθυνους για τις πράξεις τους και τις παραλείψεις τους, επομένως ως φορείς ηθικής αξίας και αξιοπρέπειας. Τέλος, υπογραμμίζει ότι η αυτονομία προκύπτει όταν ο άνθρωπος ως φορέας ορθολογικής σκέψης έχει δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού, δηλαδή ικανότητα ανάληψης της ευθύνης για ό,τι πράττει ή παραλείπει³⁹. Προϋπόθεση για το ηθικό πράττειν είναι η ελευθερία του ατόμου, δηλαδή η δυνατότητά του να πράξει διαφορετικά από ό,τι έπραξε τελικά. Με άλλα λόγια, να έχει πραγματικά τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ δύο ή και περισσότερων εναλλακτικών επιλογών. Επομένως, προκειμένου να έχουν νόημα οι ηθικές αρχές και κρίσεις, πρέπει να παραδεχθούμε την ανεξαρτησία του ατόμου κάτι που σημαίνει να αποδεχτούμε ως προϋπόθεση την ελευθερία του.⁴⁰

Οι τρεις τύποι της κατηγορικής προσταγής λειτουργούν ως μηχανισμοί ελέγχου και αξιολόγησης της επιλογής ηθικών αρχών και έχουν ως στόχο της διασφάλιση της καθολικότητας των νόμων ανεξάρτητα από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες σε αντίθεση με μία οπτική ατομικών ή επιμέρους ομαδικών συμφερόντων και ταυτοτήτων. Η ηθική θεωρία του Kant μας παρέχει μέσω των διατυπώσεων της κατηγορικής προσταγής a priori κριτήρια ή δοκιμασίες ελέγχου και αξιολόγησης της καθολικευσιμότητας, του ανθρωποκεντρισμού και της αυτονομίας για κάθε γνώμονα των πράξεων μας. Δηλαδή, μας απαντά στο θεμελιώδες ερώτημα τι είναι ηθικό και τι όχι. Για αυτό τον λόγο, οι τρεις αυτοί προσομοιάζουν με λογικούς τύπους ή αλγόριθμους, βασίζονται στην καθαρή φιλοσοφία και στον ορθό Λόγο και αποκλείουν κάθε εμπειρικό στοιχείο.

³⁸ Κώστας Σταμάτης, *Κριτική θεωρία δικαιοσύνης. Θεμελίωση Αρχών*, Αθήνα :Εκδόσεις Σαββάλας, 2011, σ.301

³⁹ ο.π., σ. 302

⁴⁰ Κώστας Ανδρουλιδάκης, *Καντιανή ηθική*, Αθήνα: Σμίλη, 2018, σσ.24-25

1.3 Το βασίλειο των σκοπών

Για την εφαρμογή της κατηγορικής προσταγής ο Kant προτείνει την δημιουργία ενός βασιλείου των σκοπών. Το βασίλειο των σκοπών είναι ένα νοητικό πείραμα όπου εξετάζουμε τους εαυτούς μας τόσο ως καθολικούς νομοθέτες όσο και ως πολίτες που υπόκεινται σε αυτούς τους νόμους.⁴¹ Ως βασίλειο των σκοπών ο Kant⁴² ορίζει μία συστηματική ένωση διαφόρων έλλογων όντων που κατά τη νομοθετική διαδικασία μεταχειρίζονται τους εαυτούς και τους άλλους ουδέποτε μονάχα ως μέσα αλλά πάντοτε συγχρόνως ως σκοπούς καθ' εαυτούς. Μία εναλλακτική διατύπωση της κατηγορικής προσταγής θα μπορούσε να είναι η ακόλουθη: πράττε σύμφωνα με γνώμονες ενός καθολικά νομοθετούντος μέλους σε ένα απλώς δυνατό βασίλειο των σκοπών.⁴³ Σε ένα βασίλειο των σκοπών κάθε έλλογο ον πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του μέσω των γνωμόνων της θέλησής του ως καθολικό νομοθέτη, ώστε να κρίνει από τη σκοπιά τούτη τον εαυτό του και τις πράξεις του.⁴⁴ Όπως το περιέγραψε η Korsgaard,⁴⁵ ο πολίτης του βασιλείου των σκοπών θα πρέπει να υιοθετήσει τους σκοπούς και τους λόγους των άλλων και ταυτόχρονα να επιλέξει τους δικούς του με τέτοιο τρόπο ώστε οι άλλοι πολίτες να είναι σε θέση να τους αποδεχτούν. Θα πρέπει επομένως να εφαρμόζει την αρχή της καθολικότητας και της αμοιβαιότητας.

Σε σχέση με το βασίλειο των σκοπών ισχύουν τα ακόλουθα: α) όσοι υπάγονται στο βασίλειο των σκοπών νομοθετούν καθολικά και υπόκεινται σε όλους τους νόμους· β) η νομοθεσία πηγάζει από την αρχή που ορίζει να μην επιτελεί καμία πράξη παρά μόνον έτσι ώστε ο γνώμονας αυτός να είναι καθολικός νόμος και άρα να πράττει μόνο έτσι ώστε η θέληση μέσω του γνώμονα της να δύναται να θεωρεί τον εαυτό της ως καθολικός νομοθετούσα· γ) οι γνώμονες έχουν καθολική μορφή που σημαίνει ότι επιλέγονται ως εάν έπρεπε να ισχύουν όπως οι καθολικοί φυσικοί νόμοι· έχουν μία ύλη, ένα περιεχόμενο, που βασίζεται στο ότι το έλλογο όν ως σκοπός καθ' εαυτόν λειτουργεί ως περιοριστικός όρος όλων των σχετικών και αυθαίρετων σκοπών· και τέλος πηγάζουν από την απαίτηση να συνάδουν με ένα δυνατό βασίλειο

⁴¹ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα : Εκδόσεις Αρσενίδη ,2011, σ.222

⁴² Immanuel Kant , *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ.82

⁴³ ο.π., σ. 90

⁴⁴ ο.π., σ. 82

⁴⁵ Christine Korsgaard, *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, σ.193

των σκοπών ως βασιλείο της φύσης· δ) η αρχή της αυτονομίας, καθόσον το έλλογο ον υπακούει μόνο στους νόμους που θέτει το ίδιο· ε) οι γνώμονες οφείλουν να είναι ανεξάρτητοι από κάθε άλλο πλεονέκτημα ή σκοπό πέραν της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης φύσης ως έλλογης, αφού σε αντίθετη περίπτωση το έλλογο ον υπόκειται μονάχα στο φυσικό νόμο των αναγκών του.⁴⁶ στ) οι γνώμονες τηρούνται καθολικά, εφόσον τον κανόνα τους σε όλα τα έλλογα όντα επιτάσσει η κατηγορική προσταγή.⁴⁷

Όπως επισημαίνει η Korsgaard, οι άνθρωποι έχουν πολλές διαφορετικές πρακτικές ταυτότητες, όπως ανθρώπινο ον, άντρας ή γυναίκα, πιστός μίας θρησκείας, ή μέλος μίας επαγγελματικής ομάδας, βάσει των οποίων δικαιολογούν τις πράξεις τους.⁴⁸ Ωστόσο, θα πρέπει να πράττουν και να νομοθετούν ως μέλη ενός βασιλείου των σκοπών. Επομένως,⁴⁹ ο πολίτης του βασιλείου των σκοπών οφείλει να σκέπτεται τον εαυτό του πρώτα ως μέλος της ανθρωπότητας και όχι ως μέλος μίας οικογένειας, ενός έθνους, μίας φυλετικής ομάδας, μίας θρησκείας ή ως άτομο που ελέγχεται από τα συμφέροντα και τα πάθη του. Ως πολίτης του βασιλείου των σκοπών, το άτομο αποκτά μία οικουμενική και ανθρωποκεντρική οπτική του κόσμου και πράττει με βάση αξίες και αρχές και όχι ατομικά ή ομαδικά συμφέροντα ή επιθυμίες. Εδώ ο Kant περιγράφει τις προϋποθέσεις ενός δημοκρατικού πλαισίου διαβούλευσης στο οποίο θα υλοποιούνταν οι διάφοροι τύποι της κατηγορικής προσταγής.

Η O'Neill θεωρεί ως τρίτο τύπο της κατηγορικής προσταγής αυτό του βασιλείου των σκοπών. Επιπλέον ισχυρίζεται ότι η κατηγορική προσταγή στους άλλους δύο τύπους μας ζητάει να επιλύσουμε ένα ορισμένο είδος εξίσωσης: να καθοριστεί ένα σύνολο γνωμόνων που θα μπορούσε ταυτόχρονα να υιοθετηθεί από όλα τα μέλη ενός δυνατού κόσμου όντων που δεν είναι αυτάρκη και που αλληλεπιδρούν· και συμπληρώνει ότι για να επιτευχθεί αυτό, μπορούμε να υιοθετήσουμε είτε την προοπτική κάποιου που εξετάζει αν οι άλλοι μπορούν να ακολουθήσουν ορισμένες προτεινόμενες αρχές δράσης ή την προοπτική κάποιου που ερωτά αν όλοι όσοι επηρεάζονται θα διατηρήσουν τις ικανότητες για δράση που θα επέτρεπαν την πράξη σύμφωνα με τις προτεινόμενες αρχές. Τέλος, διατυπώνει τον

⁴⁶ Immanuel Kant , *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ.82-91

⁴⁷ ο.π., σ. 90

⁴⁸ Christine Korsgaard , «The authority of Reflection » στο Onora O'Neill(επιμ.) *The Sources of Normativity*, Cambridge : Cambridge University Press, 2014, σ.101

⁴⁹ ο.π.

ισχυρισμό ότι οι δύο προοπτικές μπορούν να συνδυαστούν στον τύπο του βασιλείου των σκοπών όπου ρωτάμε αν οι υπό εξέταση γνώμονες μπορούν να υιοθετηθούν με συστηματική ένωση των έλλογων όντων υπό κοινούς αντικειμενικούς νόμους – δηλαδή με τη σύσταση ενός βασιλείου.⁵⁰

2. Η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση του Rawls

2.1. Η ρωλσιανή ερμηνεία του Kant

Σύμφωνα με την προσέγγιση του Rawls, η καντιανή ιδέα της αυτονομίας απαιτεί να μην υπάρχει καμία ηθική τάξη χρονικά πρότερη, οντολογικά ανώτερη και ανεξάρτητη από τις αντιλήψεις μας η οποία να καθορίζει τη μορφή της διαδικασίας που θα προσδιορίσει το περιεχόμενο των πρώτων αρχών της δικαιοσύνης μεταξύ ελεύθερων και ίσων προσώπων. Στον αντίποδα, η ετερονομία υφίσταται όχι μόνο όταν οι πρώτες αρχές καθορίζονται από την ιδιαίτερη ψυχολογική συγκρότηση της ανθρώπινης φύσης, όπως στον Hume, αλλά επίσης και όταν καθορίζονται από μία τάξη καθολικών εννοιών ή ηθικών αξιών που συλλαμβάνονται από την ορθολογική ενόραση, όπως συμβαίνει στην επικράτεια των ιδεών του Πλάτων ή στην ιεραρχία των τελειοτήτων του Leibniz.⁵¹ Επιπλέον, ο Rawls θεωρεί ότι η καντιανή ανάλυση περί αυτονομίας περιλαμβάνει δύο ισχυρισμούς: α) ακριβώς επειδή μπορούμε ως έλλογα όντα να αντιληφθούμε τους εαυτούς μας ως νομοθέτες του περιεχομένου της κατηγορικής προσταγής, είμαστε σε θέση να υπακούσουμε στις απαιτήσεις της, και β) μία βούληση που νομοθετεί δεν μπορεί να εξαρτάται από κανένα συμφέρον. Δηλαδή, μία βούληση δεν μπορεί να βασίζεται σε συμφέροντα που απορρέουν από φυσικές επιθυμίες ή κλίσεις, αλλά αποκλειστικά από συμφέροντα που επιβάλλουν οι αρχές του πρακτικού Λόγου.⁵²

Η διαδικασία της κατηγορικής προσταγής, όπως εξηγεί ο Rawls, αναλύεται σε τέσσερα στάδια⁵³:

⁵⁰ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σ.222

⁵¹ John Rawls, «Θέματα της ηθικής φιλοσοφίας του Kant», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σ. 184

⁵² John Rawls, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge:Harvard University Press, 2000, σσ. 205-206

⁵³ John Rawls, «Θέματα της ηθικής φιλοσοφίας του Kant», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016,σσ. 158-160

1ο στάδιο : Υπάρχει ένας ορθολογικός γνώμονας από τη πλευρά του δρώντος με δεδομένη την κατάσταση, τις εναλλακτικές καθώς και τις επιθυμίες, τις ικανότητες και τις πεποιθήσεις. Επίσης, ο γνώμονας είναι ειλικρινής, καθόσον αντανακλά τους πραγματικούς λόγους του δρώντος για την προτιθέμενη πράξη. Επομένως, η διαδικασία εφαρμόζεται σε ορθολογικούς και ειλικρινείς δρώντες. Συνιστά μια υποθετική προστακτική και έχει την εξής μορφή: Πρέπει να πράξω το Α σε συνθήκες Β προκειμένου να πετύχω το Γ.

2ο στάδιο: Γενικεύεται ο γνώμονας του 1ου σταδίου. Δηλαδή καθένας πρέπει να πράξει το Α σε συνθήκες Β προκειμένου να πετύχει το Γ.

3ο στάδιο: Η γενική επιταγή του δευτέρου σταδίου μετατρέπεται σε νόμο της φύσης σύμφωνα με τον οποίο καθένας πρέπει πάντοτε να πράττει το Α σε συνθήκες Β προκειμένου να πετύχει το Γ.

4ο στάδιο: Ενσωματώνουμε τον νόμο της φύσης του 3ου σταδίου στο υφιστάμενο σύστημα φυσικών νόμων και υπολογίζουμε πώς θα μεταβάλλονταν η κοινωνία εάν τα αποτελέσματα του νόμου που μόλις προσθέσαμε είχαν την ευκαιρία να εκδηλωθούν. Η νέα τάξη της φύσης που προκύπτει από την προσθήκη του νόμου στους υπόλοιπους ισχύοντες νόμους αποκαλείται διαταραγμένος κοινωνικός κόσμος και συνδέεται με τον γνώμονα του 1ου σταδίου.

Επομένως, η καντιανή κατηγορική προσταγή μπορεί να αναδιατυπωθεί ως εξής: επιτρέπεται να πράξουμε βάσει του ορθολογικού και ειλικρινούς γνώμονα του πρώτου σταδίου μόνο αν ικανοποιούνται δύο συνθήκες: πρώτον, πρέπει να μπορούμε να έχουμε την πρόθεση ως ειλικρινείς, έλλογοι και ορθολογικοί δρώντες να πράξουμε βάσει αυτού του γνώμονα όταν θεωρούμε ότι είμαστε μέλη αυτού του διαταραγμένου κοινωνικού κόσμου που σχετίζεται με τον γνώμονα. Δεύτερον, θα πρέπει να μπορούμε να θέλουμε αυτό τον διακηρυγμένο κοινωνικό κόσμο και, εάν ανήκουμε σε αυτόν, να τον αποδεχόμαστε. Ο δεύτερος περιορισμός είναι ότι όταν προβληματιζόμαστε αν θέλουμε τον διαταραγμένο κοινωνικό κόσμο που σχετίζεται με τον γνώμονά μας, τότε συλλογιζόμαστε σα να μη γνωρίζουμε ποια θέση ενδέχεται να κατέχουμε σε αυτό τον κόσμο. Εν τέλει, πρέπει να δούμε τους εαυτούς μας ως εάν

προτείνουν το δημόσιο ηθικό νόμο για έναν εν εξελίξει κοινωνικό κόσμο που διαρκεί στον χρόνο.⁵⁴

Οι δύο πρώτοι τύποι της κατηγορικής προσταγής, σύμφωνα με τον Rawls, προεικονίζουν το τελικό σημείο, δηλαδή την οπτική γωνία των ατόμων που νοούνται ως νομοθέτες ενός πιθανού βασιλείου των σκοπών. Επομένως, υπάρχει μία φυσική πρόοδος από τον ένα τύπο στον άλλο, με τον δεύτερο να βασίζεται στον πρώτο και τον τρίτο να συνθέτει τους δύο προηγούμενους και να περιγράφει την ιδέα της αυτονομίας ως τον ηθικό νόμο που επινοούμε για τους εαυτούς μας ως ελεύθερα και ίσα άτομα.⁵⁵ Με τον τύπο της αυτονομίας, ο Kant υποθέτει ότι σε ένα βασίλειο των σκοπών ο καθένας αναγνωρίζει στον άλλον όχι μόνο την υποχρέωση να εκπληρώνει τις υποχρεώσεις της δικαιοσύνης και τα καθήκοντα της αρετής αλλά και να νομοθετεί για το κοινό καλό της κοινότητάς τους. Αυτό όμως που παραλείπει να αναφέρει είναι την ανάγκη για καθολική αναγνώριση της σημασίας του ηθικού νόμου στη κουλτούρα μίας κοινωνίας. Επίσης, αυτό που δεν διευκρινίζεται επαρκώς, κατά τον Rawls, είναι πως θα μετασηματιστεί το περιεχόμενο των διαφορετικών στόχων και επιθυμιών των ανθρώπων σε ένα σύστημα που να τους εκφράζει και να τους συνδυάζει στο σύνολό τους. Υπό αυτό πρίσμα, προτείνει την εισαγωγή περιορισμών στην πληροφόρηση των μερών στο τέταρτο στάδιο, όπως αναλύεται από τον ίδιο, της κατηγορικής προσταγής όταν οι δρώντες καλούνται να αποφασίσουν μεταξύ διαφορετικών κόσμων.⁵⁶

Ο Rawls αναλύει τον συλλογισμό του Kant όσον αφορά τον δεύτερο τύπο της κατηγορικής προσταγής δηλαδή της ανθρωπότητας ως σκοπού και όχι ως μέσου,⁵⁷ με τον ακόλουθο τρόπο:

1. Έστω A ένα έλλογο ανθρώπινο ον.
2. Αυτό το ον αντιλαμβάνεται την έλλογη φύση του ως σκοπό καθ' εαυτόν .
3. Η έλλογη φύση του A είναι υποκειμενικός σκοπός
4. Εφόσον το A θα μπορούσε να είναι κάθε έλλογο ον, όλα τα έλλογα όντα αντιλαμβάνονται τη δική τους φύση ως σκοπό καθ' εαυτόν .

⁵⁴ ο.π., σσ. 164-165

⁵⁵ John Rawls, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press, 2000, σ. 204

⁵⁶ ο.π., σ. 209

⁵⁷ ο.π., σ. 197

5. Η συγκεκριμένη αντίληψη του A έχει ισχύ για όλα τα έλλογα όντα
6. Έστω B κάθε έλλογο ον διαφορετικό από το A. Οι λόγοι για τους οποίους το A αντιλαμβάνεται την έλλογη φύση του ως σκοπό καθ' εαυτόν ισχύουν εξίσου και για το B.
7. Επομένως, όλα τα έλλογα όντα αντιλαμβάνονται την έλλογη φύση των άλλων ως σκοπό καθ' εαυτόν .
8. Η έλλογη φύση των όντων ως σκοπός καθ' εαυτόν αποτελεί μια αντικειμενική αρχή που υιοθετείται από όλα τα έλλογα όντα.

Η διαδικασία της κατηγορικής προσταγής, κατά τον Rawls, δεν κατασκευάζεται, αλλά σχεδιάζεται· εν τούτοις, έχει μία βάση και η βάση αυτή είναι η αντίληψη των ελεύθερων και ίσων ανθρώπων ως έλλογων και ορθολογικών.⁵⁸ Με άλλα λόγια, διαδικασία της κατηγορικής προσταγής λαμβάνεται ως κάτι δεδομένο.⁵⁹

2.2 Η ρωσισιανή κατασκευασιοκρατία

Η καντιανή κατασκευασιοκρατία βασίζεται σε μία συγκεκριμένη αντίληψη του προσώπου ως στοιχείου μίας έλλογης διαδικασίας κατασκευής, σε μία αντίληψη που αντιμετωπίζει τα πρόσωπα ως ελεύθερα και ίσα, ως ικανά να πράττουν έλλογα και ορθολογικά και ως εκ τούτου να λαμβάνουν μέρος στην κοινωνική συνεργασία, το αποτέλεσμα της οποίας καθορίζει το περιεχόμενο των πρώτων αρχών δικαιοσύνης. Συνεπώς, σχεδιάζει μία ορισμένη διαδικασία κατασκευής η οποία ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες έλλογες απαιτήσεις και εντός αυτής της διαδικασίας πρόσωπα τα οποία χαρακτηρίζονται ως ορθολογικοί δρώντες της προσδιορίζουν μέσω συμφωνιών τις πρώτες αρχές δικαιοσύνης.⁶⁰

Σε αντιδιαστολή προς την προσέγγιση της ενορασιοκρατίας,⁶¹ η κατασκευασιοκρατία υποστηρίζει ότι μία διαδικασία κατασκευάζει αρχές και

⁵⁸ John Rawls, «Θέματα της ηθικής φιλοσοφίας του Kant», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σσ. 187-188

⁵⁹ John Rawls, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press, 2000, σ. 239

⁶⁰ John Rawls, «Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σ. 57

⁶¹ Οι τρεις θεμελιώδεις θέσεις της ενορασιοκρατίας κατά τον Rawls είναι οι ακόλουθες:

A) Οι βασικές έννοιες του ορθού και του αγαθού όσο και της ηθικής αξίας των προσώπων δεν μπορούν να αναλυθούν με όρους μη ηθικών εννοιών.

κριτήρια που καθορίζουν ποια γεγονότα σχετικά με τη κοινωνία, τους θεσμούς και τα πρόσωπα μπορούν να θεωρηθούν ως ηθικά στο πλαίσιο μίας συζήτησης. Για παράδειγμα, ο ισχυρισμός ότι η δουλειά είναι άδικη δεν βασίζεται στις συνθήκες ιστορικής εμφάνισης του θεσμού ούτε στην οικονομική αποδοτικότητά του, αλλά στο γεγονός ότι επιτρέπει σε κάποιους ανθρώπους να υποδουλώνουν και να εκμεταλλεύονται άλλους. Επομένως, οι αρχές και τα κριτήρια που παράγει η διαδικασία της κατηγορικής προσταγής μας αποκαλύπτουν ποια γεγονότα δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως ηθικοί λόγοι και επιχειρήματα σε έναν διάλογο και ποια πρέπει να απορριφθούν.⁶²

Μία ακόμα βασική ιδέα της κατασκευασιοκρατίας έγκειται στην απαίτηση να παραγάγουμε ικανοποιητικές αρχές από τις πιο ισχνές και ελάχιστες προϋποθέσεις. Οι μείζονες προτάσεις της θεωρίας πρέπει να αποτελούν απλές και εύλογες προϋποθέσεις έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να τις αποδεχθεί και να μπορούν να προβληθούν πειστικά φιλοσοφικά επιχειρήματα για αυτές.⁶³ Κατά τον Παπαγεωργίου,⁶⁴ η κονστρουκτιβιστική μέθοδος αποτελεί μία νοητική επιχείρηση υποκατάστασης της αλήθειας ή τουλάχιστον χαρτογράφησης της πορείας προς αυτήν. Πιο συγκεκριμένα, με αφετηρία ορισμένες ηθικές δεσμεύσεις οικοδομούμε μία ή περισσότερες κανονιστικές αρχές, συγκροτώντας με αυτό τον τρόπο ένα συνεκτικό πλαίσιο.

Οι δύο βασικές υποδειγματικές αντιλήψεις της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας είναι αυτές της εύτακτης κοινωνίας και του ηθικού προσώπου. Γενικός σκοπός τους είναι να αναδείξουν τις ουσιώδεις όψεις της αντίληψης μας περί του εαυτού ως ηθικού προσώπου και της σχέσης μας προς την κοινωνία. Η πρωταρχική θέση αποτελεί μία τρίτη διαμεσολαβητική υποδειγματική αντίληψη. Ο ρόλος της είναι να εγκαθιδρύει τη σύνδεση μεταξύ της υποδειγματικής αντίληψης του ηθικού προσώπου

Β) Οι πρώτες αρχές της ηθικής, όταν διατυπωθούν σωστά, αποτελούν αληθείς προτάσεις που αφορούν το ποια είδη εκτιμήσεων αποτελούν καλούς λόγους για να ισχυριστούμε ότι κάτι είναι εγγενώς καλό, ή ότι ένας θεσμός είναι δίκαιος, μία πράξη ορθή ή ότι ένα κίνητρο έχει ηθική αξία.

Γ) Οι πρώτες αρχές ως προτάσεις περί καλών λόγων θεωρούνται αληθείς ή ψευδείς σε σχέση μία ηθική τάξη αξιών που προηγείται και είναι ανεξάρτητη από τις αντιλήψεις μας για το άτομο και την κοινωνία., βλ. John Rawls, «Θέματα της ηθικής φιλοσοφίας του Kant», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σσ. 181-182.

⁶² John Rawls, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge:Harvard University Press, , 2000, σσ. 243-246

⁶³ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ. 591

⁶⁴ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994 σ.62

και των αρχών δικαιοσύνης. Τα μέλη της εύτακτης κοινωνίας αντιμετωπίζουν τους εαυτούς τους καθώς και ο ένας τον άλλον στις πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις τους ως ελεύθερα και ίσα ηθικά πρόσωπα. Παράλληλα, είναι ηθικά πρόσωπα, αφού το καθένα έχει και αντιμετωπίζει τους άλλους σαν να έχουν ένα αποτελεσματικό αίσθημα δικαιοσύνης και μία κατανόηση ορισμένης αντίληψης περί του αγαθού τους. Επιπλέον, οι πολίτες είναι ίσοι ως προς το ότι αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον ως πολίτες που διαθέτουν ίσο δικαίωμα στον καθορισμό και στην κατόπιν αναστοχασμού εκτίμηση των αρχών δικαιοσύνης, υπό τις οποίες πρόκειται να ρυθμιστεί η βασική δομή της κοινωνίας τους. Ακόμα, τα μέλη της εύτακτης κοινωνίας είναι ελεύθερα κατά το ότι θεωρούν ότι έχουν δικαίωμα να εγείρουν αιτήματα αναφορικά με τον σχεδιασμό των κοινών θεσμών τους στο όνομα των δικών τους θεμελιωδών στόχων και ανώτατης τάξης συμφερόντων. Τέλος, ως ελεύθερα πρόσωπα δεν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως αναπόδραστα προσδεδεμένους στην επιδίωξη των τελικών σκοπών που έχουν σε δεδομένη στιγμή αλλά μάλλον ως ικανούς να αναθεωρούν και να αλλάζουν αυτούς τους σκοπούς στη βάση έλλογων και ορθολογικών επιχειρημάτων.⁶⁵

Κατά τον Rawls , τα μέρη επιθυμούν ορθολογικά τα παρακάτω πρωταρχικά αγαθά⁶⁶:

1. Βασικές ελευθερίες (ελευθερία της σκέψης και της συνείδησης) που αποτελούν τους αναγκαίους θεσμούς για την ανάπτυξη και την άσκηση των ηθικών δυνάμεων.
2. Η ελευθερία κίνησης και η ελεύθερη επιλογή απασχόλησης εντός ενός πλαισίου ευκαιριών προκειμένου να επιτευχθούν οι τελικοί σκοποί.
3. Εξουσίες και προνόμια που προκύπτουν από αξιώματα και θέσεις ευθύνης
4. Εισόδημα και πλούτος ως μέσα για να πετύχουμε ένα ευρύ φάσμα σκοπών
5. Οι κοινωνικές βάσεις του αυτοσεβασμού ώστε οι πολίτες να έχουν αίσθημα αξιοπρέπειας⁶⁷

Αυτά τα πρωταρχικά αγαθά αποτελούν απάντηση στο ερώτημα σχετικά με το ποια πράγματα είναι γενικώς αναγκαία ως κοινωνικοί όροι και μέσα παντός σκοπού

⁶⁵ John Rawls, «Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σσ. 65-66

⁶⁶ ο.π., σσ.73-74

⁶⁷ John Rawls, *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017, σσ. 382-383

προκειμένου να δοθεί στα ανθρώπινα όντα η δυνατότητα να πραγματώσουν και να ασκήσουν τις ηθικές τους δυνάμεις και να επιδιώξουν τους τελικούς σκοπούς τους.⁶⁸

Η υπόθεση της, χαρακτηριζόμενη από αμοιβαία έλλειψη ενδιαφέροντος, ορθολογικότητας μπορεί να διατυπωθεί ως εξής :τα άτομα στην πρωταρχική θέση προσπαθούν να επινοήσουν αρχές που προάγουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον σκοπό τους. Αυτό το κάνουν προκειμένου να εξασφαλίσουν το μέγιστο δείκτη πρωταρχικών κοινωνικών αγαθών. Οι συμβαλλόμενοι δεν επιζητούν να ωφελήσουν ή να βλάψουν τους άλλους. Ούτε κινούνται από στοργή ή από μνησικακία. Δεν είναι ζηλόφθονες ή ματαιόδοξοι αλλά επιζητούν το μεγαλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.⁶⁹ Επιπλέον, αυτό δε σημαίνει ότι τα μέρη είναι εγωιστές, δηλαδή άτομα που ενδιαφέρονται για πλούτο και γόητρο. Απλά στερούνται ενδιαφέροντος για τα ενδιαφέροντα των άλλων μερών. Επιπρόσθετα, η έννοια της ορθολογικότητας⁷⁰ πρέπει να ερμηνεύεται με τον παγίως αποδεκτό στην οικονομική θεωρία τρόπο, ως επιλογή των προσφορότερων μέσων για την επίτευξη δεδομένων σκοπών.⁷¹

Καθώς δεν υπάρχουν νόμοι και κανόνες που να πηγάζουν από μία υπερβατική ή μεταφυσική τάξη και οντολογικά ανώτερη, όπως η ιστορία, η φύση, ο Θεός ή τα θρησκευτικά ιερατεία, η οποία να τίθεται να πέραν κάθε αμφισβήτησης, τα μέρη στην πρωταρχική θέση, δηλαδή οι άνθρωποι, αποφασίζουν τους κανόνες του παιχνιδιού στο οποίο θα συμμετέχουν. Επιπρόσθετα σχεδιάζουν τη μορφή και τους μηχανισμούς αυτού του παιχνιδιού. Όπως σημειώνει η Forrester,⁷² η αναλογία και η σύγκριση της κοινωνίας με παιχνίδι ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη στον χώρο των κοινωνικών επιστημών κατά τη μεταπολεμική περίοδο και επηρέασε καθοριστικά και τον Rawls.

⁶⁸ John Rawls, «Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σ. 74

⁶⁹ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ. 182

⁷⁰ Ο Rawls προσεγγίζει τρεις έννοιες ορθολογικότητας:

A) Την αρχή των αποτελεσματικών μέσων, σύμφωνα με την οποία πρέπει να πετύχουμε τον σκοπό είτε χρησιμοποιώντας τα λιγότερα μέσα είτε με τα ίδια μέσα να τον πετύχουμε όσο καλύτερα γίνεται.

B) Την αρχή της περιεκτικότητας. Ένα σχέδιο πρέπει να προτιμηθεί έναντι ενός άλλου αν η εκτέλεσή του καθιστά δυνατή την πραγματοποίηση όλων των σκοπών του άλλου σχεδίου και επιπρόσθετα ενός η περισσότερων άλλων σκοπών.

Γ) Η αρχή της μεγαλύτερης πιθανότητας. Σύμφωνα με αυτή την αρχή επιλέγεται το σχέδιο που έχει με τις μεγαλύτερες πιθανότητες να επιτευχθούν ορισμένοι στόχοι. Πρόκειται για μία εργαλειακή ορθολογικότητα που βασίζεται στην ανάλυση μέσων και σκοπών και εμπνέεται από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής. βλ. John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σσ. 475-476

⁷¹ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ. 39

⁷² Forrester, Katrina, *In the Shadow of Justice*, New Jersey: Princeton University Press, 2019, σσ. 11-12

Η σημασία της αφετηρίας έγκειται ακριβώς σε αυτό το χαρακτηριστικό. Σύμφωνα με τον Rawls, πρωταρχικό αντικείμενο της δικαιοσύνης αποτελούν οι κανόνες του παιχνιδιού, δηλαδή η βασική δομή της κοινωνίας, οι θεμελιώδεις κοινωνικοί θεσμοί και ο τρόπος που συγκροτούν ένα σύστημα και υπό αυτό πρίσμα υποστηρίζει την ισότιμη τοποθέτηση των μερών και τον περιορισμό της πληροφόρησής τους από το πέπλο της άγνοιας. Αυτός ο περιορισμός απαιτεί τα μέρη να εκτιμούν τις εναλλακτικές αντιλήψεις ως εάν πρόσφεραν αρχές για αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε δικαιοσύνη υποβάθρου. Μόνο όταν η βασική δομή ικανοποιεί τα αιτήματα της δικαιοσύνης υποβάθρου, η κοινωνία αντιμετωπίζει τα μέλη της ως ίσα ηθικά πρόσωπα.⁷³

Επομένως οι πρώτες αρχές δικαιοσύνης αποτελούν αυτούς τους κανόνες, οι οποίοι λειτουργούν ως βάση για τη συγκρότηση μίας κοινωνίας, καθόσον συγκροτούν το υπόβαθρο, πάνω στο οποίο θα επινοηθεί και θα αναπτυχθεί περαιτέρω η κοινωνική ζωή και δεν πηγάζουν από θεϊκές εντολές, μεταφυσικές δεσμεύσεις ή ιστορικές νομοτέλειες. Πρόκειται επί της ουσίας για μία Δικαιοσύνη πριν τη δικαιοσύνη, για τις Αρχές πριν από τις αρχές και για ένα Σύστημα πριν από τα συστήματα, συνεπώς για τον σχηματισμό ενός κανονιστικού υποβάθρου ή για το καταπίστευμα⁷⁴ του Locke στο οποίο θα ερείδονται οι νόμοι και οι κανόνες οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας. Αποκαθηλώνοντας τις αιώνιες και αναλλοίωτες αρχές, τις πλατωνικές ιδέες, το a priori και την ουσία των πραγμάτων, ο κονστρουκτιβισμός επιχειρεί να χαρτογραφήσει τη διαδικασία που κατασκευάζει τις αρχές της δικαιοσύνης και φιλοδοξεί να ανοίξει ένα τρίτο δρόμο ανάμεσα στον ρεαλισμό και τον σχετικισμό.

Ο κονστρουκτιβισμός βασίζεται στην ιδέα της αμιγώς διαδικαστικής δικαιοσύνης, η οποία γίνεται κατανοητή αν αντιπαραβληθεί με αυτές της τέλειαι και της ατελούς διαδικαστικής δικαιοσύνης. Η τέλεια διαδικαστική δικαιοσύνη έχει δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Πρώτον, υπάρχει ένα ανεξάρτητο κριτήριο δικαιοσύνης που ορίζεται πριν και ξεχωριστά από τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί και δεύτερον είναι δυνατόν να επινοηθεί μία διαδικασία που θα παράγει το επιθυμητό

⁷³ John Rawls, «Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία», στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σσ. 79-80

⁷⁴ Ο Locke αναφέρει τον όρο καταπίστευμα της κοινωνίας στη *Δεύτερη πραγματεία περί Διακυβέρνησης* ως ένα κανονιστικό απόθεμα από το οποίο πηγάζουν οι νόμοι και οι κανόνες της διακυβέρνησης βλ. John Locke, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ.201

αποτέλεσμα. Στην ατελή διαδικαστική δικαιοσύνη υπάρχει ένα ανεξάρτητο κριτήριο για το ορθό αποτέλεσμα, αλλά δεν υπάρχει καμία εφικτή διαδικασία που να οδηγεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Κατά την αμιγώς διαδικαστική δικαιοσύνη δεν υπάρχει ανεξάρτητο κριτήριο για το ορθό αποτέλεσμα. Αντιθέτως, υπάρχει μία ορθή ή ακριβοδίκαιη διαδικασία τέτοια, η οποία, εφόσον τηρηθεί, επιτρέπει το αποτέλεσμα να είναι ορθό ή ακριβοδίκαιο οποιοδήποτε και αν είναι αυτό.⁷⁵

Στο ίδιο πνεύμα η Korsgaard υποστηρίζει τη διάκριση μεταξύ διαδικαστικού και ουσιαστικού ρεαλισμού,⁷⁶ Σύμφωνα με τον πρώτο, υπάρχει σωστός και λάθος τρόπος για να απαντήσει κάποιος στα ηθικά ερωτήματα. Στον αντίποδα, ο ουσιαστικός ρεαλισμός ισχυρίζεται ότι υπάρχουν ηθικά γεγονότα και αλήθειες οι οποίες απαντούν στα ηθικά ερωτήματα. Ο διαδικαστικός ρεαλισμός δεν απαιτεί την ύπαρξη κανονιστικών οντοτήτων είτε για τους ηθικούς είτε για οποιοδήποτε άλλο είδος κανονιστικών ισχυρισμών. Ο υποστηρικτής του διαδικαστικού ρεαλισμού πιστεύει ότι υπάρχουν απαντήσεις στα ηθικά ερωτήματα γιατί υπάρχουν οι σωστές διαδικασίες για να φτάσει κάποιος σε αυτές. Αντίθετα, ο υποστηρικτής του ουσιαστικού ρεαλισμού πιστεύει ότι υπάρχουν σωστές διαδικασίες για να απαντηθούν τα ηθικά ερωτήματα, καθώς υπάρχουν ηθικά γεγονότα, φαινόμενα και αλήθειες ανεξάρτητα από αυτές. Επιπλέον, πιστεύει ότι με αυτές τις διαδικασίες ανακαλύπτεται ένα συγκεκριμένο κομμάτι του κόσμου, το κανονιστικό. Με αυτό το τρόπο, η ηθική γίνεται αντιληπτή ως γνώση και γνωσιολογία. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο το τι είναι δίκαιο ή άδικο δεν καθορίζεται από μία αναγωγή σε ένα υπερβατικό ή μεταφυσικό θεμέλιο στο τέλος μίας αλυσίδας αιτιολόγησης. Εφόσον απουσιάζει ένα σταθερό εξωτερικό σημείο ή ένα επιχείρημα έσχατης καταφυγής, που να λειτουργεί ως εγγύηση, αυτό καθορίζεται εσωτερικά μέσα από μία διαδικασία. Ο σχεδιασμός αυτής της διαδικασίας εγγυάται την ορθότητα του αποτελέσματος, δηλαδή την αντικειμενικότητα των ηθικών κρίσεων.

2.3 Η μέθοδος του κοινωνικού συμβολαίου

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου αποτελεί απάντηση στο ερώτημα της προέλευσης της κοινωνίας. Κάθε φορά που τίθεται ως θεωρητικό πρόβλημα η

⁷⁵ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σσ. 117-119

⁷⁶ ο.π., σσ. 35-37 και σσ. 44-46

προέλευση και η θεμελίωση μίας συγκροτημένης ανθρώπινης κοινωνίας με κανόνες και νόμους ανοίγονται δύο δρόμοι απάντησης. Ο ένας είναι ότι η κοινωνία υπάρχει εκ φύσεως και ο άλλος συνίσταται στο ότι η κοινωνία αποτελεί ανθρώπινη κατασκευή.⁷⁷ Η δεύτερη απάντηση προϋποθέτει ότι η κοινωνία δημιουργείται μέσω μίας συμφωνίας των ανθρώπων μεταξύ τους, μέσω ενός συμβολαίου ή μίας πρωταρχικής συμφωνίας.⁷⁸

Ο στόχος του Rawls είναι να μεταφέρει σε υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης τις θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου όπως του Locke, του Rousseau και του Kant. Υπό αυτό το πρίσμα, το πρωταρχικό συμβόλαιο δεν αποτελεί ένα μέσο για την είσοδο σε μία συγκεκριμένη κοινωνία ή για την εγκαθίδρυση μιας συγκεκριμένης μορφής διακυβέρνησης, αλλά ένα εργαλείο που εξηγεί με ποιο τρόπο θα πρέπει να επιλεγούν οι αρχές της δικαιοσύνης για τη βασική διάρθρωση μίας κοινωνίας. Πρόκειται για τις αρχές που θα επέλεγαν σε μία αρχική κατάσταση ελεύθερα και έλλογα πρόσωπα για την προαγωγή των συμφερόντων τους.⁷⁹ Κατά τον Παπαγεωργίου, ο Rawls προτείνει την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου ως μέθοδο θεμελίωσης, δικαιολόγησης και εγγύησης της ισχύος και της δεσμευτικότητας των αρχών της δικαιοσύνης.⁸⁰ Στο ίδιο πνεύμα ο Δημητρίου επισημαίνει ότι η ευρετικότητα μίας υποθετικής συνθήκης στο πλαίσιο μίας συμβολαιακής θεωρίας, με δεδομένο ότι δεν είναι δυνατή η εκ του μηδενός κοινωνική συγκρότηση, συνίσταται στο να κατανοηθούν και να ελεγχθούν οι αδικίες της υφιστάμενης κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης.⁸¹ Επιπλέον, σημειώνει ότι η συμβολαιοκρατική μέθοδος μπορεί να αντικρούσει τα επιχειρήματα των σχετικιστών και των ιστορικιστών, καθώς αναδεικνύει τη σύσταση της πολιτικής κοινωνίας, όχι ως προϊόν βίας και εξαναγκασμού, αλλά πραγμάτωσης υπό την μορφή της ελευθερίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η επιστροφή του Rawls στον Kant αποσκοπεί

⁷⁷ Η συγκεκριμένη διαφωνία έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα και στην αντίθεση *νόμου* και *φύσεως*. Από τη μία πλευρά οι σοφιστές υποστήριζαν ότι η πολιτική οργάνωση, οι κανόνες και οι θεσμοί της ανθρώπινης ζωής είναι προϊόν σύμβασης και από την άλλη ο Πλάτωνας υποστήριζε ότι η πολιτική και κοινωνική ζωή είναι εν μέρει προϊόν φυσικής αναγκαιότητας. Βλ., Άρης Στυλιανού, *Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου*, Αθήνα: Πόλις, 2019 σ.21

⁷⁸ Ο.π., σσ. 20-21

⁷⁹ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ. 36

⁸⁰ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994, σ. 13

⁸¹ Στέφανος Δημητρίου, *Ηθική και πολιτική*, Αθήνα: Πόλις, 2008, σ.40

στο να ενσωματώσει στη θεωρητική του κατασκευή την ιδέα της έλλογης ελευθερίας και τα κανονιστικά δικαιοπολιτικά προτάγματα που απορρέουν από αυτή.⁸²

Εάν δεχθούμε την ανάλυση των Scheppele και Waldron, το συμβολιακό επιχείρημα έχει την ακόλουθη δομή⁸³: Προκειμένου να επιλυθεί μία διαφωνία για ένα πολιτικό ή νομικό ζήτημα είναι χρήσιμο να τεθεί στους ενδιαφερόμενους το ερώτημα πως θα συμφωνούσαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα στο σημείο που αυτό παρέμενε ένα ενδεχόμενο και όχι μία πραγματικότητα. Δηλαδή, πρόκειται για ένα νοητικό πείραμα στο οποίο καλούνται τα άτομα να αποστασιοποιηθούν από την παρούσα θέση τους και να σκεφτούν με ποιο τρόπο θα είχαν αποφύγει το αδιέξοδο πριν ακόμα αυτό εμφανιστεί. Σε αυτό το πλαίσιο το θεμέλιο της δικαιολόγησης πολιτικών και νομικών πεποιθήσεων είναι η ιδέα της εκ των προτέρων συμφωνίας των ατόμων σε ένα πλαίσιο εντός του οποίου θα οργανώνουν τις ζωές τους και θα επιλύουν τις διαφορές τους. Αυτό συνεπάγεται ότι οι θεσμοί, οι κανόνες και οι αρχές που αποφασίζονται με αυτό τον τρόπο διαθέτουν ισχυρότερη νομιμοποίηση και στήριξη σε σχέση με τα αντίστοιχα που δεν βασίζονται σε ένα υπόβαθρο συναίνεσης.

Η βασική ιδέα της ρωλσιανής προσέγγισης είναι πως οι αρχές της δικαιοσύνης για την διάρθρωση μίας κοινωνίας θα είναι το αντικείμενο μίας πρωταρχικής συμφωνίας, δηλαδή πρόκειται για μία συμβολαιοκρατική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, αφορά τις αρχές τις οποίες θα αποδέχονταν σε μία αρχική κατάσταση ισότητας ελεύθερα και έλλογα πρόσωπα, που μεριμνούν για την προαγωγή των συμφερόντων τους, ως καθοριστικές των θεμελιωδών όρων και προϋποθέσεων του συνεταιρισμού τους. Αυτές οι αρχές θα διέπουν κάθε περαιτέρω συμφωνία και θα προσδιορίζουν τις μορφές συνεργασίας καθώς και τους τύπους διακυβέρνησης που μπορούν να εγκαθιδρυθούν.⁸⁴ Όπως επισημαίνει ο Barber,⁸⁵ η πρωταρχική θέση έχει στη ρωλσιανή θεωρία ρόλο αντίστοιχο με τη «φυσική κατάσταση» στο έργο των κλασσικών συμβολαιοκρατών, δηλαδή πρόκειται για ένα υποθετικό πλαίσιο καθορισμού μίας υπεριστορικής ανθρώπινης φύσης αποψλωμένης από τα συγκυριακά και ενδεχομενικά χαρακτηριστικά της. Με άλλα λόγια, αφενός είναι η

⁸² Στέφανος Δημητρίου, «Η ευρετική αξία της συμβολαιοκρατικής μεθόδου και η συνθήκη της δικαιολόγησης», στο: *Ο Πολίτης*, τ. 143, Απρίλιος 2006, σσ. 31-32

⁸³ Kim Scheppele, & Jeremy Waldron, "Contractarian Methods in Political and Legal Evaluation", στο: *Yale Journal of Law and Humanities*, Volume 3, 1981, σ.196

⁸⁴ ο.π., σ. 36

⁸⁵ Benjamin Barber, "Justifying Justice: Problems of Psychology, Politics and Measurement in Rawls", στο: Norman Daniels, επιμ., *Reading Rawls*, Stanford:Stanford University Press, 1989, σσ.294,315-318

συνθήκη που επικρατεί πριν τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας, αφετέρου υποδεικνύει τους όρους του κοινωνικού συμβολαίου.

Προκειμένου να αντιληφθούμε τον μηχανισμό του κοινωνικού συμβολαίου, πρέπει να διακρίνουμε ορισμένα κριτήρια που καθορίζουν τη φύση της κάθε συμβολαιακής θεωρίας.⁸⁶ Πρώτον, η διάκριση ανάμεσα σε πραγματικές και μη ιστορικές, δηλαδή υποθετικές συμφωνίες. Η πρώτη απαντάται στον Locke, ενώ η δεύτερη στον Kant, ο οποίος έχει κατά νου μία συμφωνία που θα μπορούσε να προκύψει μόνον από ένα συνασπισμό όλων των βουλήσεων. Εφόσον οι ιστορικές συνθήκες δεν θα το επέτρεπαν ποτέ κάτι τέτοιο, το πρωταρχικό συμβόλαιο είναι μη ιστορικό. Δεύτερον, η διάκριση ως προς το πώς καθορίζεται το περιεχόμενο. Αν αυτό γίνεται με τους όρους ενός πραγματικού συμβολαίου ή δια της ανάλυσης (δηλαδή να συμπεράνουμε από την κατάσταση όσων συνάπτουν το συμβόλαιο τι μπορούν να συμφωνήσουν και τι όχι) ή με κάποιο συνδυασμό των δύο τρόπων. Εν μέρει ο Kant αποκαλεί το πρωταρχικό συμβόλαιο μία ιδέα του Λόγου διότι μόνο μέσω του Λόγου μπορούμε να εξιχνιάσουμε σε τι είναι δυνατό να συμφωνήσουν οι άνθρωποι. Στην περίπτωση αυτή το συμβόλαιο είναι υποθετικό. Μία τρίτη διάκριση αφορά στο περιεχόμενο του κοινωνικού συμβολαίου, δηλαδή στο τι οι άνθρωποι θα ήταν δυνατό να κάνουν ή δεν θα ήταν δυνατό να κάνουν. Τέλος, μία τέταρτη διάκριση έγκειται στο αν το περιεχόμενο του κοινωνικού συμβολαίου θεωρείται ότι προσδιορίζει πότε μία μορφή διακυβέρνησης διαθέτει νομιμοποίηση ή αν το περιεχόμενο αυτό θεωρείται ότι καθορίζει τις πολιτικές υποχρεώσεις που έχουν οι πολίτες προς την κυβέρνηση τους. Η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου μπορεί να υπηρετήσει δύο διακριτούς σκοπούς: είτε να οδηγήσει σε μία αντίληψη πολιτικής νομιμοποίησης είτε να παράσχει μία ερμηνεία των πολιτικών υποχρεώσεων των πολιτών.

Στον *Πολιτικό φιλελευθερισμό* ο Rawls αναλύει περαιτέρω τη λειτουργία του κοινωνικού συμβολαίου ως εργαλείου δικαιολόγησης. Εν προκειμένω, το κοινωνικό συμβόλαιο θεωρείται ως υποθετικό και μη ιστορικό. Αυτό προκύπτει, καθώς η συμφωνία στην αρχική θέση αντιπροσωπεύει την έκβαση μίας ορθολογικής διαδικασίας διαβούλευσης υπό ιδεατές και όχι ιστορικές και πραγματικές συνθήκες, οι οποίες εκφράζουν εύλογους περιορισμούς. Το αποτέλεσμα αυτής της διαβούλευσης πρέπει να καθοριστεί με την αναλυτική σκέψη, δηλαδή να

⁸⁶ ο.π., σσ.45-46

καθοριστούν τα χαρακτηριστικά της αρχικής θέσης με τέτοιο τρόπο από τη φύση των συμβαλλόμενων μερών και την κατάσταση εντός της οποίας διαβουλεύονται ώστε να μπορούμε να καταλήξουμε σε ποιες αρχές δικαιοσύνης θα καταλήξουν.⁸⁷ Με αυτό τον τρόπο μία συγκεκριμένη αντίληψη δικαιοσύνης παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα μίας υποθετικής διαπραγμάτευσης υπό συγκεκριμένες συνθήκες, και όρους μεταξύ ορθολογικών δρώντων.⁸⁸

Μία άλλη κρίσιμη διάσταση, σύμφωνα με τον Rawls, είναι το ερώτημα πόσα γνωρίζουν τα συμβαλλόμενα μέρη, δηλαδή τι πληροφορίες και γνώσεις διαθέτουν κατά την πρωταρχική συμφωνία. Η πιο εύλογη απάντηση είναι να υποθέσουμε ότι τα μέρη γνωρίζουν όλα όσα τους είναι γνωστά στη καθημερινή ζωή. Συνήθως, είναι σωστό ότι κατά την εφαρμογή μιας αντίληψης περί δικαιοσύνης ήδη αποδεκτής και διαθέσιμης χρειαζόμαστε κανονικά όλη τη διαθέσιμη πληροφόρηση. Όμως, το να συμφωνήσουμε εξ αρχής σε μια αντίληψη δικαιοσύνης ή να την υιοθετήσουμε είναι διαφορετικό ζήτημα. Εν προκειμένω, θέλουμε να πετύχουμε συναίνεση και η πλήρης γνώση στέκεται εμπόδιο σε αυτό. Η εξήγηση είναι ότι το είδος γνώσης που συχνά έχουν οι άνθρωποι μπορεί να οδηγήσει σε διαμάχες και να δίνει τη δυνατότητα σε κάποιους για ατέρμονες διαπραγματεύσεις δημιουργώντας τις προϋποθέσεις ορισμένα άτομα να λαμβάνουν παραπάνω από το μερίδιό τους.⁸⁹

Ο Fisk⁹⁰ παρουσιάζει τον προβληματισμό του σχετικά με το ποια χαρακτηριστικά της ανθρώπινης κατάστασης θα αποτελέσουν βάση για να καθοριστεί η ανθρώπινη φύση σε μία συμβολιακή θεωρία. Η μία πλευρά του διλήμματος είναι να εξοβελίσουμε κάθε χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ιδιότητας που συνδέεται με μία συγκεκριμένη εποχή. Αυτό σημαίνει ότι η ανθρώπινη φύση συγκροτείται μόνο από τα κοινά στοιχεία, αποκλείοντας την επίδραση του κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, ακόμη και αν υπήρχαν τέτοιοι υπερϊστορικοί παράγοντες, προκαλεί εύλογα ερωτήματα το αν θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για την επιλογή των αρχών μίας κοινωνίας. Στον αντίποδα υπάρχει ο κίνδυνος να συμπεριλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερα χαρακτηριστικά. Δηλαδή να

⁸⁷ John Rawls, *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017, σ. 347

⁸⁸ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994, σσ.62-63

⁸⁹ John Rawls, *Διαλέξεις στην ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας*, Αθήνα: Κριτική, 2021, σσ. 46-47

⁹⁰ Milton Fisk, «History and Reason in Rawls Moral Theory» στο Norman Daniels (επιμ.) *Reading Rawls*, Stanford: Stanford University Press, 1989, σ. 53

ενσωματωθούν όλα τα στοιχεία από μία συγκεκριμένη εποχή ως αντιπροσωπευτικά της ανθρώπινης φύσης με κίνδυνο να συνδεθεί με την επιλογή συγκεκριμένων αρχών δικαιοσύνης και να αποκτήσουν καθεστώς υπερϊστορικής αλήθειας. Σε μία τέτοια περίπτωση θα αλλοιώνονταν κάθε απόπειρα οικουμενικής και καθολικής ισχύος.

Ο Rawls διακρίνει τις περιστάσεις της δικαιοσύνης σε αντικειμενικές και υποκειμενικές.⁹¹ Στις αντικειμενικές υπάγονται α) η συνύπαρξη πολλών ατόμων κατά το ίδιο χρονικό διάστημα στον ίδιο γεωγραφικό χώρο· β) τα άτομα, καθόσον κατέχουν παραπλήσιες φυσικές και νοητικές δυνάμεις, έτσι ώστε το ένα να μην μπορεί να κυριαρχήσει επί του άλλου· γ) τα άτομα, στον βαθμό που είναι ευάλωτα σε επιθέσεις που μπορεί να ματαιώσουν τα σχέδια τους· δ) η μέτρια σπάνη των αγαθών. Οι φυσικοί και άλλοι πόροι δεν βρίσκονται σε τέτοιο αφθονία ώστε κάθε συνεργασία να καθίσταται περιττή. Απεναντίας, οι υποκειμενικές είναι οι εξής:

α) Τα άτομα έχουν διαφορετικά σχέδια ζωής και διαφορετικές πολιτικές, φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις.

β) Οι γνώσεις είναι ανεπαρκείς και οι δυνάμεις τους περιορισμένες

γ) Διατύπωση αλληλοσυγκρουόμενων αιτημάτων όσον αφορά τη χρήση των διαθέσιμων φυσικών και κοινωνικών πόρων

Οι συνθήκες που πρέπει να πληρούν οι αρχές της δικαιοσύνης κατά τον Rawls είναι⁹²:

α) Η γενικότητα των αρχών. Δηλαδή να διατυπώνονται χωρίς τη χρήση κύριων ονομάτων ή συγκεκριμένων οριστικών περιγραφών προκειμένου να εκφράζουν γενικές ιδιότητες και σχέσεις

β) Η καθολικότητα. Οι αρχές της δικαιοσύνης πρέπει να ισχύουν για όλους χωρίς εξαιρέσεις ή προνόμια

γ) Η δημοσιότητα. Τα μέρη επιλέγουν αρχές για μία δημόσια και αμοιβαία αποδεκτή αντίληψη δικαιοσύνης.

δ) Διάταξη των αλληλοσυγκρουόμενων αιτημάτων. Μία αντίληψη της δικαιοσύνης πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογήσει και να ιεραρχήσει όλα τα επιμέρους αιτήματα

⁹¹ John Rawls, Θεωρία της δικαιοσύνης, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ.163

⁹² ο.π., σσ. 166-171

ε) Τελικότητα. Τα μέρη αξιολογούν το σύστημα των αρχών ως το ανώτατο δικαστήριο του πρακτικού λόγου καθώς δεν υπάρχουν άλλα κριτήρια ανώτατης τάξης τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως επιχειρήματα υπέρ των αιτημάτων τους.

2.4.Η πρωταρχική θέση και το πέπλο της άγνοιας

Είναι κρίσιμο να αναζητήσουμε ένα επιχείρημα που θα δείχνει ποιες αρχές θα επέλεγαν ελεύθερα και ισότιμα έλλογα όντα.⁹³ Σε αυτό το πλαίσιο τα μέρη διαθέτουν πλήρη ελευθερία να επιλέξουν όποιες αρχές επιθυμούν. Αλλά διαθέτουν επίσης την επιθυμία να εκφράσουν τη φύση τους ως έλλογα και ισότιμα μέλη του νοητού κόσμου διαμέσου αυτής ακριβώς της ελευθερίας του επιλέγειν: ως όντα που μπορούν να αντιμετωπίζουν τον κόσμο με αυτό τον τρόπο και να εκφράζουν τη συγκεκριμένη προοπτική ως μέλη της κοινωνίας. Επομένως, θα πρέπει να αποφασίσουν ποιες αρχές, όταν γίνουν συνειδητά αποδεκτές και εφαρμοστούν στην καθημερινή ζωή, θα καταδείξουν με τον καλύτερο τρόπο την ελευθερία στην κοινότητα και θα αποκαλύψουν την πλήρη ανεξαρτησία τους από τυχαία και συγκυριακά γεγονότα, φυσικά και κοινωνικά ενδεχόμενα. Η περιγραφή της πρωταρχικής θέσης κατασκευάζει την οπτική γωνία των ελεύθερων και ίσων έλλογων όντων. Η φύση μας ως όντων τέτοιου τύπου εκδηλώνεται όταν ενεργούμε σύμφωνα με αρχές που θα επιλέγαμε αν η εν λόγω φύση αποτυπωνόταν στις συνθήκες που καθορίζουν την επιλογή.⁹⁴

Το φιλοσοφικό πρόγραμμα του Rawls στοχεύει στην αναζήτηση ενός εξωτερικού ή αρχιμήδειου σημείου. Επειδή όμως αυτός ο τόπος δεν υπάρχει, ο Rawls επιχειρεί να τον κατασκευάσει με την επινόηση της πρωταρχικής θέσης και ειδικότερα του πέπλου της άγνοιας. Η πρωταρχική θέση μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μία διαδικαστική ερμηνεία της καντιανής αντίληψης περί αυτονομίας και της κατηγορικής προσταγής στο πλαίσιο μίας εμπειρικής θεωρίας.⁹⁵ Όπως εμφατικά παρατηρεί και ο Δημητρίου,⁹⁶ η πρωταρχική θέση αποτελεί το καταγωγικό αρχετυπικό σχέδιασμα, το οποίο προσφέρει τη δυνατότητα και τη συνθήκη να

⁹³ Ως ελεύθερα και ίσα χαρακτηρίζονται και τα άτομα στη λοκιανή φυσική κατάσταση., βλ. John Locke, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ.93

⁹⁴ ο.π., σσ. 304-305

⁹⁵ ο.π., σσ. 305-306

⁹⁶ Στέφανος Δημητρίου, *Ηθική και πολιτική*, Αθήνα:Πόλις, 2008, σ.48

αναγνωριστούν οι συγκροτημένοι στο πλαίσιο της όροι ως επιλεγμένες αρχές και στην εύτακτη κοινωνία.

Ο Rawls πιστεύει ότι η περιγραφή της πρωταρχικής θέσης συνιστά μία προσπάθεια ερμηνείας της καντιανής θέσης ότι η ηθική νομοθεσία θα αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ ανθρώπων που χαρακτηρίζονται ως ελεύθερα και έλλογα όντα.⁹⁷ Το σκεπτικό της πρωταρχικής θέσης είναι να εξουδετερώσουμε όλες τις επιρροές των επιμέρους συγκυριακών και ενδεχόμενων γεγονότων που θέτουν τους ανθρώπους σε δοκιμασία και τους δελεάζουν να εκμεταλλευτούν τις φυσικές και κοινωνικές περιστάσεις προς όφελός τους. Για να επιτευχθεί αυτό τα μέρη βρίσκονται πίσω από ένα πέπλο άγνοιας. Δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν πως θα μπορούσαν οι διάφορες εναλλακτικές λύσεις να επηρεάσουν ξεχωριστά τον καθένα τους. Επομένως τα μέρη στερούνται κρίσιμων πληροφοριών που θα επηρέαζαν την κρίση τους. Δηλαδή αγνοούν την ταξική τους ένταξη, τα φυσικά χαρίσματα, την ευφυΐα, τις ικανότητες και την ατομική τους ταυτότητα και γενικά έχουν πλήρη άγνοια για τη θέση την οποία θα λάβουν στην κοινωνία που καλούνται να δημιουργήσουν. Ακόμα δεν γνωρίζουν την αντίληψη που θα έχουν περί του αγαθού, τις λεπτομέρειες του ορθολογικού σχεδίου ζωής που θα διαθέτουν, αλλά και ορισμένες πλευρές του ψυχισμού τους, όπως το αν είναι ριψοκίνδυνος ή συντηρητικός, αισιόδοξος ή απαισιόδοξος. Επίσης, τα μέρη δεν γνωρίζουν τις συγκεκριμένες συνθήκες που θα επικρατήσουν στην κοινωνία, εφόσον αγνοούν την πολιτική και οικονομική κατάσταση καθώς και το πολιτισμικό και τεχνολογικό επίπεδο που έχει επιτευχθεί.

Το μόνο γεγονός που γνωρίζουν οι συμβαλλόμενοι είναι πως η κοινωνία υπόκειται στις περιστάσεις της δικαιοσύνης. Επιπλέον, γνωρίζουν τα γενικά γεγονότα που αφορούν την ανθρώπινη κοινωνία και αντιλαμβάνονται τα ζητήματα της πολιτικής και της οικονομικής θεωρίας. Τέλος, γνωρίζουν τις βάσεις της κοινωνικής οργάνωσης και τους νόμους της ανθρώπινης ψυχολογίας.⁹⁸ Παρότι ο Rawls προσπαθεί με συνέπεια για το αντίθετο διαπιστώνεται στην ανάλυσή του ένα κενό σχετικά με το ποιες πληροφορίες θα γνωρίζουν τα άτομα στην πρωταρχική θέση. Καθώς η γνώση για την ατομική κατάσταση αποκλείεται ρητά η παρατήρηση αυτή αφορά κυρίως τις γενικού χαρακτήρα πληροφορίες για την ιστορία, την κοινωνία και την οικονομία.

⁹⁷ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ.300

⁹⁸ ο.π., σσ. 174-175

Οι δύο αρχές δικαιοσύνης που πρότεινε ο Rawls⁹⁹ είναι :

α) Η αρχή της ισότητας κατά την απονομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για όλα τα πρόσωπα.

β) Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στην κοινωνία είναι αποδεκτές με τις εξής προϋποθέσεις¹⁰⁰:

- Να συναρτώνται με αξιώματα και θέσεις ανοικτές σε όλους υπό συνθήκες ακριβοδίκαιης ισότητας ευκαιριών.
- Να αποβαίνουν προς όφελος των λιγότερο ευνοημένων.

Ο Rawls υιοθετώντας την αρχή maximin¹⁰¹, σύμφωνα με την οποία επιλέγουμε εκείνη την εναλλακτική της οποίας το χειρότερο αποτέλεσμα υπερτερεί του χειρότερου αποτελέσματος των άλλων εναλλακτικών λύσεων, δηλαδή επιδίωξη των νομοθετών θα ήταν η μεγιστοποίηση της θέσης των πιο αδύνατων (κοινωνικά και οικονομικά) σε μία κοινωνία.¹⁰²

Η υιοθέτηση αυτού του maximin κριτηρίου, όπως επισημαίνει ο Barber, υποδηλώνει την παραδοχή μίας συγκεκριμένης ψυχολογικής κατάστασης των ατόμων στην πρωταρχική θέση τα οποία, στον βαθμό που λαμβάνουν αποφάσεις σε συνθήκες αβεβαιότητας, αποστρέφονται τον κίνδυνο και επιλέγουν συντηρητικές στρατηγικές. Επομένως, ο Rawls τίθεται ενώπιον σοβαρού διλήμματος γιατί θα πρέπει να επιλέξει είτε να απορρίψει αυτή την υπόθεση και να διατηρήσει την τυπική ορθολογικότητα της θεωρίας του θυσιάζοντας τις εξισωτικές του αρχές είτε να την ενσωματώσει επιτυγχάνοντας το ακριβώς ανάποδο.¹⁰³

Φαίνεται εύλογο ότι κανείς δεν θα πρέπει να πλεονεκτεί ή να μειονεκτεί λόγω της φυσικής τύχης ή των κοινωνικών περιστάσεων κατά την επιλογή των αρχών. Επίσης, πρέπει να διασφαλιστεί ότι οι ιδιαίτερες κλίσεις και φιλοδοξίες καθώς και οι

⁹⁹ ο.π. σ. 40

¹⁰⁰ ο.π. σ.115

¹⁰¹ ο.π. σ.192

¹⁰² Δεν θα πρέπει να αγνοηθούν ορισμένα κρίσιμα επισημάνσεις του Harsanyi σχετικά με τα παράδοξα που προκαλεί η εφαρμογή αυτού του κριτηρίου στην ρωλσιανή θεωρία. βλ. Harsanyi, J. C., "Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory [Review of A Theory of Justice, by J. Rawls]", στο: *The American Political Science Review*, 69(2), (1975), σσ. 594–606.

¹⁰³ Benjamin Barber, "Justifying Justice: Problems of Psychology, Politics and Measurement in Rawls", στο: Norman Daniels, επιμ., *Reading Rawls*, Stanford: Stanford University Press, 1989, σ.300

αντιλήψεις περί αγαθού δεν θα επιδρούν στις αρχές που υιοθετούνται. Στόχος είναι να αποκλεισθούν εκείνες οι αρχές που θα ήταν ορθολογικό να προτείνει κάποιος προς αποδοχή, όσο μικρή και αν ήταν η πιθανότητα επιτυχίας τους, μόνο και μόνο επειδή γνωρίζει ορισμένα πράγματα που είναι άσχετα από τη σκοπιά της δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, αν ένας άνθρωπος ήξερε ότι είναι πλούσιος, μπορεί να θεωρούσε έλλογο να προτείνει την αρχή ότι οι φόροι για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής είναι άδικοι. Αν πάλι γνώριζε ότι είναι φτωχός, πιθανότατα θα πρότεινε το αντίθετο. Υπό την οπτική ενός πυκνού πέπλου άγνοιας, αποκλείεται η γνώση των περιστάσεων εκείνων που υποχρεώνει τους ανθρώπους σε υπολογισμούς πιθανοτήτων και τους αφήνει να οδηγούνται από τις προκαταλήψεις τους και τα συμφέροντά τους¹⁰⁴.

Υπό αυτό το πρίσμα, το πέπλο της άγνοιας αναγκάζει τα μέρη να προσπαθήσουν να βρουν ποια αντίληψη δικαιοσύνης είναι πιθανότερο να διασφαλίσει τους κοινωνικούς όρους συνεργασίας και συμβίωσης και τα μέσα παντός σκοπού που έχουν ανάγκη για να πραγματώσουν τα ανώτατης τάξεως συμφέροντα και την καθορισμένη αλλά ακόμα άγνωστη αντίληψη τους περί του αγαθού. Η καντιανή θεώρηση στοχεύει στο πυκνότερο δυνατό πέπλο άγνοιας. Υπάρχουν δύο διακριτές εξηγήσεις για αυτή την επιλογή. Η μία αντλείται από τον σώφρονα παρατηρητή (*judicious spectator*) του Hume που έχει σχεδιαστεί ώστε να παρεμποδίζει τα μέρη να επιχειρηματολογούν ανάλογα με την ικανότητά τους να απειλούν. Στερώντας στα μέρη γνώση των συμβεβηκότων, επιτυγχάνεται ένα είδος αμεροληψίας. Αρχικά, επιτρέπεται στα μέρη κάθε πληροφόρηση για τους εαυτούς τους όπως η κοινωνική θέση, τα φυσικά τους χαρίσματα και τους σκοπούς τους. Κατόπιν αποκλείουμε αρκετή πληροφόρηση ώστε να εξαλειφθεί η δυνατότητα απειλής. Το πέπλο της άγνοιας είναι ακόμα αραιό γιατί δεν αποκλείεται περισσότερη πληροφόρηση από όση είναι αναγκαία για την επίτευξη αυτού του αποτελέσματος. Σε αυτό το σημείο τα μέρη εξακολουθούν να γνωρίζουν τη γενική σύνθεση της κοινωνίας, την πολιτική της δομή και το οικονομικό σύστημα που εφαρμόζεται.

Η καντιανή προσέγγιση αναπτύσσεται στην αντίθετη κατεύθυνση: εκκινεί χωρίς να επιτρέπει στα μέρη καμία πληροφόρηση και στη συνέχεια προσθέτει όση είναι αναγκαία για να καταρτίσουν μία ορθολογική συμφωνία. Οι πρώτες αρχές θα πρέπει να επιλέγονται από ορθολογικούς και αυτόνομους δρώντες που παρακινούνται

¹⁰⁴ ο.π., σσ. 44-45

να διασφαλίσουν τις συνθήκες για την ανάπτυξη και την άσκηση των ηθικών τους δυνάμεων και των καθορισμένων αλλά άγνωστων σκοπών τους. Σε αυτό το πλαίσιο δεν αρκεί η αμεροληψία, δηλαδή η απαίτηση να μην εκμεταλλευτούν την υπέρτερη θέση τους, αν τυχόν κατέχουν τέτοια. Περαιτέρω, τα μέρη δεν πρέπει να επηρεάζονται από οποιαδήποτε ιδιαίτερη πληροφόρηση, η οποία δεν αποτελεί μέρος της ιδιότητάς τους ως ελεύθερων και ίσων ατόμων με καθορισμένη αλλά άγνωστη αντίληψη περί αγαθού, εκτός αν η εν λόγω πληροφόρηση είναι αναγκαία, προκειμένου να επιτευχθεί ορθολογική συμφωνία. Επομένως, το πέπλο της άγνοιας πρέπει να είναι πυκνότερο. Ένα πυκνότερο πέπλο της άγνοιας είναι προτιμότερο, καθώς, αν επιτρέπαμε τη γνώση των γενικών θεσμικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας, θα επιτρέπαμε την γνώση σχετικά με το αποτέλεσμα της ιστορίας να συσκοτίζει τη σχέση μεταξύ των των υιοθετούμενων αρχών και της αντίληψης του προσώπου.¹⁰⁵ Επίσης, στο πέπλο της άγνοιας αποκλείεται κάθε πιθανολογική γνώση. Τα μέρη δεν διαθέτουν κανένα δεδομένο ώστε να προσδιορίσουν την πιθανή μορφή της κοινωνίας τους ή τη θέση τους σε αυτήν. Επομένως, δεν μπορούν να προβούν σε πιθανολογικούς υπολογισμούς. Τα μέρη γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα για τις δυνατές κοινωνικές καταστάσεις. Τέλος, δεν είναι σε θέση να προβλέψουν τα αποτελέσματα των διαθέσιμων εναλλακτικών λύσεων.¹⁰⁶

Τα μέρη στην πρωταρχική θέση δεν έχουν λόγο να προτείνουν αρχές οι οποίες είναι αυθαίρετες ή άνευ νοήματος. Για παράδειγμα, κανένας δεν θα επέμενε να δοθούν ειδικά προνόμια σε όσους έχουν ένα συγκεκριμένο φύλο, εθνικότητα, ύψος, χρώμα δέρματος ή σεξουαλικό προσανατολισμό. Τούτο συμβαίνει γιατί κανένας δεν θα μπορούσε να γνωρίζει αν αυτές οι αρχές θα τον ευνοούσαν ή αντίθετα θα τον αδικούσαν μέχρι τη στιγμή που θα αρθεί το πέπλο της άγνοιας και θα αποκαλυφθεί η ταυτότητά του και η θέση του μέσα στην κοινωνία. Η ορθολογικότητα των συμβαλλομένων καθώς και η κατάστασή τους στην πρωταρχική θέση εγγυώνται το γενικό, αποπροσωποποιημένο και αφηρημένο περιεχόμενο των ηθικών αρχών και των αντιλήψεων δικαιοσύνης. Αναπόφευκτα, οι διακρίσεις με βάση το φύλο και τη φυλή προϋποθέτουν ότι κάποιος καταλαμβάνουν μία προνομιούχο θέση στο κοινωνικό σύστημα, την οποία είναι πρόθυμοι να εκμεταλλευτούν προς ίδιον όφελος. Ωστόσο, από τη σκοπιά των ατόμων που βρίσκονται στην ίδια θέση σε μία

¹⁰⁵ John Rawls, *Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία*, στο: Ανδρέας Μιχαλάκης, επιμ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*, Αθήνα: Liberal Books, 2016, σσ. 113-115

¹⁰⁶ John Rawls, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001, σ. 194

ακριβοδίκαιη αρχική κατάσταση, οι αρχές των φυλετικών, των σεξιστικών, των ομοφοβικών αλλά και πάσης φύσεως ρατσιστικών θεωριών δεν είναι μόνο άδικες αλλά και παράλογες.¹⁰⁷

Για να επιλεγούν οι αρχές της δικαιοσύνης, τα μέρη στην πρωταρχική θέση πρέπει να υιοθετήσουν μία οπτική γωνία ή να σταθούν σε ένα αρχιμήδειο σημείο. Εφόσον το σημείο αυτό δεν υπάρχει, είναι καθήκον του κοινωνικού επιστήμονα να το κατασκευάσει. Η έννοια της καντιανής αυτονομίας αποτελεί προϋπόθεση για μία αντικειμενική οπτική. Η ικανότητα των ανθρώπων να κρίνουν αντικειμενικά εξαρτάται από τη δυνατότητά τους να εξοβελίζουν από το στοχασμό τους προσωπικές επιθυμίες και συμφέροντα. Με αυτήν τη λογική το πέπλο της άγνοιας σχεδιάστηκε από τον Rawls ως μία συνθήκη τέτοια που να επιβάλλει το μέγιστο βαθμό αντικειμενικότητας και αμεροληψίας των μερών στη πρωταρχική θέση.

Η οπτική υπό το πέπλο της άγνοιας, ακριβώς λόγω απουσίας κρίσιμων πληροφοριών και γνώσεων, συμπυκνώνει όλες τις οπτικές και όλα τα σημεία από τα οποία το κάθε άτομο ανάλογα με την κοινωνική θέση του, το επάγγελμα του, τα φυσικά του χαρίσματα, τη περιουσία του θα αντιλαμβάνονταν την κοινωνία. Όπως αναφέρει ο Nagel,¹⁰⁸ η αποστασιοποιημένη, αντικειμενική θέαση συμπεριλαμβάνει τα πάντα και παρέχει μία σκοπιά επιλογής από την οποία όλοι όσοι επιλέγουν μπορούν να συμφωνήσουν για το τι θα έπρεπε να συμβεί.¹⁰⁹ Αυτό το κριτήριο ικανοποιείται στην ρωσιανή θεωρία με το πέπλο της άγνοιας, καθόσον τα μέρη στην πρωταρχική θέση συνεκτιμούν ισότιμα τις επιθυμίες, τις πεποιθήσεις, τις ανάγκες και τα συμφέροντα όλων των ατόμων. Έτσι όμως εξουδετερώνεται κάθε δυνατότητα αξιοποίησης ενός πλεονεκτήματος που θα προέρχονταν από τη γνώση μίας μελλοντικής θέσης ισχύος. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας κατασκευής των αρχών της δικαιοσύνης εξαρτάται από τις συνθήκες που ισχύουν στην πρωταρχική θέση. Προϋπόθεση για αυτό είναι να μην υπάρχει κάποια συνθήκη ανισότητας ή ανελευθερίας μεταξύ των μερών έτσι ώστε να εξαλείφεται το πλεονέκτημα της απειλής για τους πιο ισχυρούς.

¹⁰⁷ ο.π., σσ. 187-188

¹⁰⁸ Thomas Nagel, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα: Κριτική, 2002, σ. 317

¹⁰⁹ Αναδεικνύοντας τη σημασία της αντικειμενικής οπτικής ο Nagel στο *Ισότητα και μεροληψία* επισημαίνει ότι η ηθική και πολιτική θεωρία ξεκινούν τη στιγμή που από την απρόσωπη σκοπιά θεώρησης εστιάζουμε στο ανεπεξέργαστο υλικό που παρέχουν οι ατομικές επιθυμίες, οι εξαρτήσεις, τα ενδιαφέροντα και τα σχέδια ζωής των ξεχωριστών ατόμων, βλ. Thomas Nagel, *Ισότητα και μεροληψία*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2011, σ.59

Επιλέγοντας αυτή την καθολική και αντικειμενική σκοπιά και όχι μία επιμέρους, όπως ενός πλούσιου, ενός άντρα, ενός ετεροφυλόφιλου ή ενός μέλους μίας κυρίαρχης θρησκείας, το άτομο είναι σε θέση να επινοήσει και να κατασκευάσει τις αρχές της δικαιοσύνης. Εάν σε αντίθετη περίπτωση το άτομο επιλέγει αρχές βάσει των κοινωνικών και φυσικών του πλεονεκτημάτων, τότε δεν θα πρόκειται για καθολικές αρχές της δικαιοσύνης αλλά για μεθόδους υπεράσπισης του ατομικού του συμφέροντος. Υπό αυτό το πρίσμα, το πέπλο της άγνοιας συμπυκνώνει τους τρεις τύπους της κατηγορικής προσταγής και λειτουργεί ως ένας μηχανισμός διάγνωσης του ορθού πράττειν.

Σκοπός της ρωσιανής προσέγγισης δεν είναι να υποδείξει ή να κατευθύνει τους ανθρώπους σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο ζωής ή σε μία θεωρία περί αγαθού. Αντίθετα, στόχος του είναι να διασφαλίσει εκείνες τις προϋποθέσεις, τις οποίες αναφέρει ως δικαιοσύνη υποβάθρου και οι οποίες διαμορφώνουν ένα πλαίσιο ελευθερίας εντός του οποίου ο κάθε άνθρωπος θα επιλέγει να ζήσει όπως αυτός επιθυμεί.

3. Η κριτική της O'Neill.

3.1. Αφαίρεση και εξιδανίκευση

Η κριτική της O'Neill εστιάζει σε μία σειρά από εξιδανικεύσεις και μεταφυσικές δεσμεύσεις στη σκέψη του Rawls. Η O'Neill ισχυρίζεται ότι τα «υλικά» της θεωρίας του δεν παράγονται μέσα από μία κονστρουκτιβιστική διαδικασία αλλά προέρχονται από μία εξωτερική πηγή, και συνεπώς αποτελούν υποθέσεις και παραδοχές. Οι ενστάσεις της στηρίζονται στον διαχωρισμό της αφαίρεσης από την εξιδανίκευση. Αν και αποδέχεται την πρώτη ως αναγκαία μεθοδολογία που αφαιρεί κατηγορήματα από το υπό εξέταση αντικείμενο, αντιτίθεται στη δεύτερη, γιατί υποθέτει κατηγορήματα που είναι ψευδή και συμπληρώνει ότι η σκέψη που βασίζεται στην αφαίρεση κατηγορημάτων έχει περισσότερες πιθανότητες εγκυρότητας και αλήθειας, καθώς έχει λιγότερες και πιο ασθενείς παραδοχές ως προϋποθέσεις. Στον αντίποδα η εξιδανίκευση για να προβάλλει έγκυρους ισχυρισμούς πρέπει να ικανοποιεί επιπλέον

υποθέσεις και παραδοχές που προκύπτουν από τα κατηγορήματα που προσθέτει ο επιστήμονας στο υπό εξέταση αντικείμενο.¹¹⁰

Μία θεωρία απλουστεύει όταν αφήνει ή εξαλείφει τις διαφοροποιήσεις μίας κατάστασης. Εάν ενσωματώνει κατηγορήματα που δεν ισχύουν καθόλου για τους δρώντες, στους οποίους υποτίθεται ότι θα εφαρμοστεί το μοντέλο, τότε δεν απλουστεύει. Εάν οι εξιδανικεύσεις δεν απλουστεύουν τις περιγραφές που ισχύουν για τους πραγματικούς δρώντες αλλά υποθέτουν και υιοθετούν ανεπτυγμένες ή πιο σύνθετες εκδοχές συγκεκριμένων ανθρώπινων χαρακτηριστικών και κοινοτήτων, τότε αποδυναμώνουν τη θεωρητική και καθολική ισχύ τους. Αυτό συμβαίνει γιατί στην πραγματικότητα αποκλείουν όσους δεν ταιριάζουν με ένα συγκεκριμένο ιδεώδες και με αυτό τον τρόπο προκρίνουν διάφορα είδη δράσης και ζωής ως καθολικά.¹¹¹

Η O'Neill παρατηρεί ότι ο Rawls σηκώνει το πέπλο της άγνοιας αρκετά ώστε να μάθουμε ότι τα πρωταρχικά αγαθά επιθυμούνται καθολικά. Στη συνέχεια, αυτή η επιλεκτική πρόσβαση στη γνώση των επιθυμιών περιορίζεται προσεκτικά έτσι ώστε να διασφαλίσει ότι τα μέρη στη πρωταρχική θέση είναι αμοιβαία ανιδιοτελή. Οι δρώντες στην αρχική θέση πρέπει να θεωρούνται ως επικεφαλής ή αντιπρόσωποι οικογενειών που αν και δεν ενδιαφέρονται για τους άλλους νοιάζονται τουλάχιστον για τους άμεσους απογόνους τους.¹¹² Επιπλέον, επισημαίνει ότι εξοβελίζοντας τις πληροφορίες που οδηγούν τους ανθρώπους σε αντιπαράθεση ο Rawls θεωρεί ως ιδεώδεις τις αρχές όντων των οποίων η συνάφεια με τις ανθρώπινες σχέσεις μοιάζει μάλλον περιορισμένη¹¹³ και καταλήγει ότι οι σύγχρονες θεωρίες δικαιοσύνης προϋποθέτουν έννοιες του ατόμου, της ορθολογικότητας και ανεξαρτησίας που υπερβαίνουν την αφαιρετική διαδικασία και αποτελούν εξιδανικεύσεις.¹¹⁴

Στη *Θεωρία της δικαιοσύνης* το πέπλο της άγνοιας καθορίζεται από ένα ιδανικό δικαιοσύνης που προϋποθέτει αμοιβαία ανεξαρτησία μεταξύ των προτιμήσεων των δρώντων και υποθέτει ότι υπάρχει ένας προκαθορισμένος κατάλογος πρωταρχικών αγαθών που οι δρώντες επιθυμούν λιγότερο ή περισσότερο.

¹¹⁰ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σ 322

¹¹¹ ο.π., σ. 324

¹¹² Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σ. 321

¹¹³ ο.π., σσ.319-321

¹¹⁴ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, σ. 41

Καμία από τις παραπάνω υποθέσεις δεν συνιστά αφαίρεση από τον κόσμο.¹¹⁵ Αντίθετα, για να ίσχυε αυτό, θα έπρεπε η συμπεριφορά των δρώντων να μην καθορίζεται αυστηρά και μονοδιάστατα, αλλά να μπορεί να συμπεριλαμβάνει είτε τη μία είτε την άλλη εκδοχή. Για παράδειγμα, μπορεί να υπάρχει ή να μην υπάρχει αμοιβαία ανεξαρτησία μεταξύ των προτιμήσεων των δρώντων.¹¹⁶ Εν τέλει, σημειώνει ότι οι εξιδανικεύσεις είναι επικίνδυνες στον ηθικό λόγο, εφοσον περισσότερο από την εξήγηση στοχεύουν στην καθοδήγηση.¹¹⁷

Μία σειρά υποθέσεων του Rawls δεν ανταποκρίνονται στη πραγματική ζωή. Συγκεκριμένα, ο Rawls υποθέτει ότι τα άτομα στη πρωταρχική θέση αγνοούν συγκεκριμένες πληροφορίες, όπως η κοινωνική τους θέση, οι φυσικές τους δεξιότητες, το εισόδημά τους. Επίσης, υποθέτει ότι τα άτομα διακατέχονται από αμοιβαία αδιαφορία με την έννοια ότι ένα δεν ενδιαφέρεται για τα συμφέροντα του άλλου. Τέλος, υποθέτει ότι τα άτομα είναι ορθολογικά και απουσιάζει η ζήλεια. Οι πραγματικοί άνθρωποι γνωρίζουν πολλά και για τον εαυτό τους και για την κοινωνία και αφετέρου τα συμφέροντα και οι επιθυμίες τους διασταυρώνονται, αλληλοσυμπληρώνονται ή συγκρούονται. Επομένως, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αφαίρεση από την πραγματικότητα θα συνιστούσε η υπόθεση ότι τα άτομα δύνανται να γνωρίζουν ή να μην γνωρίζουν πολλές πληροφορίες για τους εαυτούς τους και για την κοινωνία, δύνανται να έχουν ή να μην έχουν διασταυρούμενες επιθυμίες και συμφέροντα και δύνανται να ζηλεύουν ή όχι.¹¹⁸ Η O'Neill επισημαίνει ότι ο Rawls υποχωρεί από την παραδοχή της αμοιβαίας αδιαφορίας, όταν πραγματεύεται το ζήτημα της δικαιοσύνης για τις μελλοντικές γενιές. Προκειμένου να υποστηρίξει ότι τα πρόσωπα στην πρωταρχική θέση αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως ένα σχήμα συνεργασίας μέσα στο χρόνο και τα ίδια ως αντιπροσώπους ενός είδους διαρκούς ηθικών δρώντων και θεσμών και εισάγει την εξιδανικευτική υπόθεση ότι τα άτομα

¹¹⁵ Οι κοινοτιστές έχουν ασκήσει κριτική στον Rawls για το ίδιο ζήτημα αλλά από την αντίθετη κατεύθυνση. Ειδικότερα, ο Sandel ισχυρίζεται ότι τα άτομα στην πρωταρχική θέση είναι αποψιλωμένα από οποιοδήποτε περιεχόμενο, αξία και σκοπό. Επομένως, προκύπτει το ερώτημα με ποιο τρόπο τα άτομα θα αποφασίσουν για τις ζωές τους όντας πλήρως απογυμνωμένα από αυτά τα χαρακτηριστικά, βλ. Michael Sandel, *Liberalism and the limits of Justice* Cambridge :Cambridge University Press, 1998

¹¹⁶ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge :Cambridge University Press, 1996, σ. 45-46

¹¹⁷ ο.π., σ. 42

¹¹⁸ Onora O'Neill. "2. The Method of A Theory of Justice: (§§ 7, 9, 23–26, 63–64, 87)", στο: Otfried Höffe, επιμ., *John Rawls – Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Berlin: Akademie Verlag, 2010, σ. 36

στην πρωταρχική θέση οφείλουν να ενδιαφέρονται για την ευημερία ορισμένων από την επόμενη γενιά.¹¹⁹

3.2. Σχεδιάζοντας έναν ριζοσπαστικό κονστρουκτιβισμό

Σύμφωνα με την O'Neill, η κονστρουκτιβιστική διαδικασία επιλογής των ηθικών αρχών πρέπει να εκκινεί από αφηρημένες αλλά επαρκείς υποθέσεις για τους δρώντες των οποίων οι ικανότητες καθορίζουν και οι αδυναμίες οριοθετούν αυτό που μπορεί να χτιστεί με τα διαθέσιμα υλικά. Σε αυτό το πλαίσιο τα υλικά θα αποτελούν αφαιρέσεις από την πραγματικότητα και όχι εξιδανικεύσεις¹²⁰ και συμπληρώνει ότι μία ηθική προσέγγιση οφείλει να μην περιορίζεται μόνο στο σημείο αφετηρίας αλλά να προσδιορίζει με έναν πειστικό τρόπο πως από αυτή την αφετηρία προχωράμε στην κατασκευή των αρχών.¹²¹

Ο ριζοσπαστικός κονστρουκτιβισμός που προτείνει η O'Neill ακολουθεί την ρωλσιανή προσέγγιση ως προς το ότι δεν επιδιώκει να ανακαλύψει τις ηθικές αρχές σε ένα μεταφυσικό και υπερβατικό κόσμο και ως εκ τούτου διαφωνεί ριζικά με την ενορασιοκρατία. Από την άλλη πλευρά, διαφοροποιείται σε δύο επίπεδα. Αφενός προϋποθέτει ένα αφηρημένο και όχι εξιδανικευτικό πρότυπο για τους δρώντες και τις συνθήκες της δράσης, αφετέρου στοχεύει να θεμελιώσει μία έννοια πρακτικής δικαιολόγησης χωρίς να βασίζεται σε ατεκμηρίωτες εξιδανικεύσεις.¹²² Οι διαφορές μίας ριζοσπαστικής κατασκευασιοκρατίας από το θεωρητικό εγχείρημα του Rawls είναι: α) η απόρριψη των εξιδανικευμένων θεωρήσεων των δρώντων, η ορθολογικότητα και η αμοιβαία ανεξαρτησία τους· β) η αφαίρεση των προκαθορισμένων επιθυμιών των δρώντων· γ) δεν απαντώνται ερωτήματα ως προς τις υποθετικές επιλογές των δρώντων· δ) η κατασκευή τροπικών ερωτημάτων ως προς τη δυνατότητα επιλογών των αφηρημένων δρώντων και η αναζήτηση απάντησης στο ερώτημα: «Ποιες αρχές πρέπει να απορριφθούν από ένα πλήθος αφαιρετικά προσδιορισμένων δρώντων;»· ε) η απόρριψη των μη καθολικεύσιμων αρχών μπορεί να καθοδηγήσει τη δράση μέσω της απαίτησης οι δρώντες που πραγματικά

¹¹⁹ ο.π., σ.37

¹²⁰ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge University Press Cambridge, 1996, σ. 62

¹²¹ ο.π., σσ. 38-39

¹²² ο.π., σ. 48

επηρεάζονται, με τις συγκεκριμένες ταυτότητες και τα ευάλωτα σημεία τους, να μπορούν αυτόνομα και συνειδητά να επιλέξουν ή να τις απορρίψουν.¹²³

Κατά την O'Neill¹²⁴ η πρακτική δικαιολόγηση¹²⁵ οφείλει να βασίζεται σε κανόνες που προϋποθέτουν την δυνατότητα να μπορούν να ακολουθηθούν και να εφαρμοστούν από όλους. Αυτή η συνθήκη σημαίνει ότι οι αρχές αυτές πρέπει να είναι κατανοητές στην αντίληψη και εφαρμόσιμες στην πράξη. Επομένως, οι αρχές της πρακτικής δικαιολόγησης πρέπει να είναι κατανοητές όσον αφορά τη σημασία και το νόημα τους από όλους και κατ'επέκταση να υπάρχει δυνατότητα να εφαρμοστούν από όλους.

Η O'Neill¹²⁶ επισημαίνει ότι αν δεν υπάρχει κανένα μεταφυσικό σύστημα ή εμπειρική ανακάλυψη που να θεμελιώνει τη δικαιολόγηση, τότε ο Λόγος δεν θα είναι τίποτα περισσότερο από τον όρο που χρησιμοποιούμε για τις αναγκαίες συνθήκες συντονισμού μεταξύ των δρώντων. Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα του συντονισμού η πιο θεμελιώδης αρχή της πρακτικής δικαιολόγησης είναι η απόρριψη αρχών και στρατηγικών που δεν έχουν όλοι τη δυνατότητα να υιοθετήσουν. Ειδικότερα, αν μία αρχή ή ένας κανόνας δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί από όλους, τότε δεν μπορεί να γίνει αντιληπτός σαν ένας πιθανός τρόπος για να επιτευχθεί ο συντονισμός μεταξύ τους. Αυτή η ελάχιστη και κονστρουκτιβιστική εξήγηση του Λόγου λειτουργεί ως

¹²³ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σσ. 337-338

¹²⁴ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, σσ. 57-59

¹²⁵ Οι έννοιες της πρακτικής δικαιολόγησης διακρίνονται κατά την O'Neill σε δύο βασικές κατηγορίες: Η τελολογική-σκοποθετική αντίληψη έχει ως στόχο να δικαιολογήσει πρακτικές, πολιτικές και χαρακτήρες αποδεικνύοντας ότι συγκροτούν ή αποτελούν μέσο για έναν συγκεκριμένο σκοπό. Αυτή με τη σειρά της, υποδιαιρείται σε δύο κατηγορίες: α) την πλατωνική, σύμφωνα με την οποία η πράξη δικαιολογείται από το γεγονός ότι υπηρετεί την επίτευξη ενός μεταφυσικού ιδανικού ή την υπεράσπιση μίας αντικειμενικής ηθικής τάξης· β) την εργαλειοκρατική, σύμφωνα με την οποία μία πράξη αποτελεί μέσο για την επίτευξη ενός υποκειμενικού σκοπού όπως είναι μία επιθυμία ή ένα αγαθό. Η πραξεολογική αντίληψη επιδιώκει να δικαιολογήσει το πράττειν, τις πολιτικές και τους χαρακτήρες αποδεικνύοντας ότι ενσωματώνουν συγκεκριμένους τύπους ή αρχές δράσης που περιγράφονται με αφηρημένο τρόπο. Αυτή με τη σειρά της, υποδιαιρείται σε δύο κατηγορίες: α) στην επιμεροκρατική αντίληψη που δικαιολογεί τη δράση σε κανόνες και αρχές που υπάρχουν και ισχύουν στο πλαίσιο μίας εποχής και μίας κοινωνίας, δηλαδή σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και γεωγραφικό χώρο και β) την καντιανή ή κριτική αντίληψη, κατά την οποία η δράση δικαιολογείται επί τη βάσει οικουμενικών και διαχρονικών αρχών, βλ. Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge : Cambridge University Press, 1996, σσ. 57-59

¹²⁶ Onora O'Neill, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge : Cambridge University Press, 1996, σ. 60

αρνητική εξουσία ή αρνητική πειθαρχία, δηλαδή ως μηχανισμός έγκρισης ή απόρριψης ηθικών αρχών και κανόνων.

Ειδικότερα, όπως εξηγεί ο Καντ, το μόνο που μπορούμε να υποθέσουμε με βεβαιότητα σε αυτήν τη διαδικασία κατασκευής είναι η δύσκολη κατάσταση της συνύπαρξης ενός πλήθους ασυντόνιστων δρώντων οι οποίοι δεν έχουν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν μία συγκεκριμένη πίστη, αντίληψη, κανόνα ή νόμο που να λειτουργεί ως απρουπόθετη αρχή δικαιολόγησης. Ωστόσο, προκειμένου να οργανώσουν τη συναντίληψη και τη συνεργασία τους στο πλαίσιο της κοινωνικής συμβίωσης, οφείλουν να κατασκευάσουν τέτοιες αρχές. Σε αντίθετη περίπτωση δεν θα έχουν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν επιχειρήματα και να αξιολογούν ο ένας τους ισχυρισμούς και τις πεποιθήσεις του άλλου για ζητήματα θεωρίας και πράξης. Καθώς το μόνο που έχουν κοινό είναι η έλλειψη ενός προκαθορισμένου σχεδίου του *Λόγου*, αυτό που μπορούν να κάνουν είναι να αρνηθούν να αποδώσουν σε κάποια από τις επιμέρους αντιλήψεις, προτάσεις ή ισχυρισμούς την ισχύ να ρυθμίζει και να οριοθετεί τη σκέψη τους και τη δράση τους, δηλαδή να αποτελεί μία δεσμευτική αρχή. Ακριβώς για αυτό τον λόγο υιοθετείται ως κυρίαρχη αρχή το να σκεφτόμαστε και πράττουμε επί τη βάσει αρχών και κανόνων που να μπορούν να ακολουθηθούν από όλους.¹²⁷

Με αντίστοιχη επιχειρηματολογία, αλλά εστιάζοντας κυρίως στις συνθήκες της γλωσσικής επικοινωνίας, ο Habermas υποστηρίζει ότι αν μία αρχή είναι καθολικεύσιμη και ικανή να αποτελεί τη βάση για μία ευρεία κοινωνική συναίνεση μπορεί να ανακαλυφθεί μόνο στο πλαίσιο ενός διαλόγου και μίας ανταλλαγής επιχειρημάτων που δεν υπόκειται σε εξωτερικούς περιορισμούς και καταναγκασμούς. Επομένως, σημειώνει ο Ξηροπαΐδης, σύμφωνα με το διαλογικό υπόδειγμα του Habermas δεν πρέπει να επιβάλλουμε σε όλους τους ανθρώπους ως έγκυρο ένα γνώμονα δράσης τον οποίο ένα άτομο θέλει να ισχύει ως καθολικός νόμος. Αντίθετα, πρέπει να παρουσιάσει αυτό τον γνώμονα, στον οποίο στηρίζεται η δράση του, με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να ελεγχθεί από τους άλλους η αξίωση καθολικότητάς του.¹²⁸

¹²⁷ Onora O' Neill, «Constructivism in Rawls and Kant», στο Samuel Freeman, επιμ., *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, σ.358

¹²⁸ Γιώργος Ξηροπαΐδης, *Η διαμάχη των ερμηνειών. Gadamer και Habermas*, Αθήνα: Πολις, 2008, σ.129

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η O'Neill, καμία κοινότητα δεν μπορεί να επιλέξει να ζήσει με βάση αρχές και κανόνες που αποσκοπούν να καταστρέψουν, να υποσκάψουν ή να αποδυναμώσουν την ικανότητα δράσης κάποιων εκ των μελών της.¹²⁹ Όσοι γίνονται θύματα μίας τέτοιας δράσης που βασίζεται στις συγκεκριμένες αρχές, όχι απλώς δεν πράττουν με βάση τις αρχές του καταπιεστή τους αλλά δεν έχουν τη δυνατότητα να πράξουν με βάση τέτοιες αρχές. Δηλαδή, τα θύματα δεν μπορούν να μοιραστούν τις αρχές βάσει των οποίων οι θύτες και οι καταπιεστές καταστρέφουν ή περιορίζουν τις ικανότητες και τα μέσα των θυμάτων να πράξουν βάσει αρχών.¹³⁰

Για παράδειγμα, το θύμα μίας εξαπάτησης δεν μπορεί να συμφωνήσει με τον γνώμονα του εισηγητή της πράξης καθώς χρησιμοποιείται ως μέσο από αυτόν και άρα δεν μπορεί να αποδεχτεί τον σκοπό του εισηγητή της αρχής. Το ίδιο συμβαίνει στο θύμα της καταπίεσης. Τα θύματα δεν μπορούν να συμφωνήσουν με τον βασικό γνώμονα ή αρχή του καταπιεστή τους καθώς τους αρνείται αυτή την επιλογή δηλαδή τη δυνατότητα της απόφασης. Επομένως, τα θύματα δε συμμερίζονται το σκοπό του καταπιεστή καθώς όσοι εξαπατώνται ή καταπιέζονται μετατρέπονται σε μέσα στην υπηρεσία του σκοπού ενός άλλου προσώπου.¹³¹

3.3. Προβλήματα θεμελίωσης στην O'Neill: Η κριτική της Budde

Σύμφωνα με την ανάλυση της Budde, η προσέγγιση της O'Neill έχει τα παρακάτω κοινά στοιχεία με αυτή του Rawls: α) την ιδέα μίας κονστρουκτιβιστικής διαδικασίας ή μεθόδου μέσω της οποίας κατασκευάζονται οι ηθικές αρχές· β) την κατασκευή των επίμαχων αρχών από τους δρώντες· γ) την απόρριψη της ιδέας ότι τα ηθικά γεγονότα μπορούν να εντοπιστούν μέσα στον κόσμο, καθώς δεν υπάρχει μια ανεξάρτητη τάξη ηθικών αξιών· δ) την απόρριψη της αναζήτησης μεταφυσικών και απόλυτων θεμελίων δικαιολόγησης των αρχών και ε) την ανάδειξη της διαδικασίας που κατασκευάζει τις αρχές σε εχέγγυο αντικειμενικότητας· η αντικειμενικότητα συνεπώς δεν στηρίζεται σε ένα εξωτερικό έρεισμα, αλλά είναι αποτέλεσμα της διαδικασίας της κατασκευής. Συγχρόνως, διαφέρουν ως προς το ότι η O'Neill απαιτεί τα υλικά του

¹²⁹ Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδη, 2011, σ.329

¹³⁰ Ο.π.,σ.329-330

¹³¹ Ο.π., σ. 178

σημείου αφετηρίας να μην είναι προϊόντα εξιδανίκευσης και η ίδια η διαδικασία να δικαιολογείται κονστρουκτιβιστικά.¹³²

Η Budde εστιάζει κυρίως σε δύο σημεία από την προσέγγιση της O'Neill. Πρώτον, ότι τα υλικά με τα οποία κατασκευάζεται το σημείο αφετηρίας πρέπει να είναι αληθινά και εμπειρικά γεγονότα χωρίς να είναι φορτισμένα ή πλαισιωμένα με ηθικές αξίες. Δεύτερον, η O'Neill μεταχειρίζεται αυτά τα γεγονότα και τις εμπειρικές αλήθειες ως μη κατασκευάσιμα, αυτονόητα γεγονότα και ως προφανείς αλήθειες που βρίσκονται έξω στο κόσμο και για τα οποία διαθέτουμε μεθόδους να τα διακρίνουμε. Επομένως, κατά την Budde, δεν αποφεύγει αυτό για το οποίο επικρίνει τον Rawls δηλαδή ότι δεν δικαιολογεί επαρκώς την κατασκευαστική διαδικασία, ενώ η ίδια συμφωνεί ότι ο κονστρουκτιβισμός ξεκινά από ένα σημείο και από κάποια υλικά που τα ίδια δεν κατασκευάζονται.¹³³

Η O'Neill υιοθετεί μία ουσιοκρατική προσέγγιση για την ανθρώπινη φύση, Βάσει αυτού του ορισμού των ανθρώπινων όντων κρίνεται ποιες από τις ηθικές αρχές δύνανται να ακολουθηθούν από όλα τα ανθρώπινα όντα και ποιες όχι. Κατά συνέπεια, η O'Neill ερείδεται σε αξιωματικές παραδοχές προκειμένου να ξεκινήσει η κονστρουκτιβιστική διαδικασία. Επιπλέον, τόσο η έννοια του πλήθους όσο και η απουσία συντονισμού εισέρχονται στη σκέψη της O'Neill ως γεγονότα που διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη κονστρουκτιβιστική διαδικασία.¹³⁴ Σε αυτό το σημείο η Budde θεωρεί ότι η O'Neill πέφτει στην ίδια παγίδα με τον Rawls, καθόσον υιοθετεί ατεκμηρίωτες και αναπόδεικτες παραδοχές ως υλικά για την κονστρουκτιβιστική διαδικασία. Πρόκειται για μεταφυσικές δεσμεύσεις που λειτουργούν ταυτόχρονα ως θεμέλιο και εγγύηση της διαδικασίας επιλογής των αρχών της δικαιοσύνης. Επιπρόσθετα, η Budde¹³⁵ αδυνατεί να εντοπίσει κάποια διαδικασία κατασκευής όσον αφορά τις αρχές της ηθικής της O'Neill. Αντίθετα ισχυρίζεται ότι ξεκινάει με μία παραδοχή προκειμένου οι ηθικές αρχές να είναι δικαιολογημένες. Δεν εξηγεί την διαδικασία με την οποία καταλήγει στα δύο κριτήρια της κατανοησιμότητας και της εφαρμοσιμότητας τα οποία θεωρεί ως αυτονόητα.

¹³² Kerstin Budde "Constructivism all the way down – Can O'Neill succeed where Rawls failed?", στο: *Contemporary Political Theory* 8 (2), 2009, σσ. 203-204

¹³³ ο.π., σσ. 205-206

¹³⁴ ο.π.

¹³⁵ ο.π., σ. 208

Αναλυτικότερα, η έννοια του συντονισμού, επισημαίνει η Budde, αποτελεί για την O'Neill έναν στόχο στον οποίο πρέπει να προσανατολίζεται το ηθικό πράττειν. Ωστόσο, το επιχείρημα με το οποίο αναδεικνύεται αυτή η ηθική αρχή, σε αντίθεση προς τις προθέσεις της O'Neill, δεν είναι κονστρουκτιβιστικό αλλά τελολογικό και εργαλειοκρατικό. Όπως εξηγεί η Budde, τα απλά γεγονότα που χρησιμοποιεί ως σημεία αφετηρίας η O'Neill είναι το πλήθος και η απουσία αρμονίας. Από αυτά τα γεγονότα προκύπτει ως επιχείρημα περαιτέρω δικαιολόγησης η ανάγκη συντονισμού.¹³⁶ Βασιζόμενη σε αυτήν τη διαπίστωση, η Budde εντοπίζει μία ουσιοκρατική και μεταφυσική διάσταση στην έννοια του συντονισμού της O'Neill, καθώς δεν πρόκειται για έναν ελάχιστο συντονισμό αλλά για μία συνθήκη συνεργασίας που σέβεται την ελευθερία και την αυτονομία των δρώντων.¹³⁷

Για την Budde, η θέση της O'Neill, ότι δεν μπορεί να είναι καθολικεύσιμη μία αρχή που προκαλεί βλάβη στους άλλους, περιλαμβάνει ουσιοκρατικά και μεταφυσικά θεμέλια ή αξίες ως υλικά κατασκευής, δηλαδή υποθέσεις που δεν τεκμηριώνονται επαρκώς. Συγκεκριμένα, μόνο εφόσον αποδεχόμαστε την προστασία της ανθρώπινης ζωής και της ανθρώπινης ακεραιότητας ως αξία και κανονιστική δέσμευση, χωρίς περαιτέρω δικαιολόγηση, είναι ηθικά απαράδεκτη μία πράξη που καταστρέφει τις ανθρώπινες ικανότητες και δεξιότητες για δράση.¹³⁸ Επιπλέον, η Budde ισχυρίζεται ότι στο τέλος της αλυσίδας δικαιολόγησης του συλλογισμού της O'Neill υπάρχει η δέσμευση σε ένα στόχο: τον συντονισμό και την αξία των ανθρώπινων ικανοτήτων ως προϋπόθεση για την αυτόνομη δράση.¹³⁹ Επομένως, καταλήγει ότι η O'Neill απομακρύνεται από τη διακηρυγμένη πρόθεση της να θεραπεύσει τον ρωσισανό κονστρουκτιβισμό από τις μεταφυσικές του δεσμεύσεις καθώς δεν βασίζεται σε ένα αξιακά ουδέτερα υλικά ως σημεία αφετηρίας, προκειμένου να κατασκευάσει τις ηθικές αρχές, και επιπλέον υιοθετεί έναν τελολογικό συλλογισμό που προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο στόχο.

Ο ριζοσπαστικός κονστρουκτιβισμός της O'Neill δεν αποφεύγει τα προβλήματα της ρωσισανής προσέγγισης και αποτυγχάνει ως ένα βαθμό στους διακηρυγμένους στόχους του. Η κατασκευή των ηθικών αρχών αναπόφευκτα

¹³⁶ ο.π., σ. 212

¹³⁷ ο.π., σ.213

¹³⁸ ο.π.,σσ. 216-218

¹³⁹ ο.π.,σ. 218

προϋποθέτει ένα σημείο αφετηρίας δηλαδή όσο το δυνατόν πιο απλά γεγονότα που δεν χρήζουν περαιτέρω δικαιολόγησης. Εν τέλει, κατά την Budde, η O'Neill δεν μπορεί να αποφύγει τον θεμελιωτισμό, στο μέτρο που καταφεύγει σε κανονιστικές και αξιακές δεσμεύσεις. Η προσέγγισή της αναδεικνύει τις δυσκολίες του κονστρουκτιβιστικού εγχειρήματος καθώς και τις αδυναμίες του έναντι της κοινοτιστικής και μεταμοντέρνας κριτικής.¹⁴⁰ Στον αντίποδα, οι Watkins και Fitzpatrick υποστηρίζουν ότι η θεωρία της O'Neill δεν έχει ανάγκη να καταφύγει σε κανέναν αντιφατικό μεταφυσικό ισχυρισμό ούτε σε ένα ατεκμηρίωτο ιδεώδες του προσώπου καθώς επιτυγχάνει να αναπτύξει μία εκδοχή κονστρουκτιβισμού με σημαντικά πλεονεκτήματα έναντι της ρωλσιανής προσέγγισης και χωρίς κάποιο μειονέκτημα.¹⁴¹

Αυτό που επιτυγχάνει η O'Neill με την κριτική της στον Rawls και την πρόταση της για μία ριζοσπαστική κατασκευασιοκρατία δεν είναι η αποδυνάμωση της θεωρίας του αλλά η περαιτέρω θωράκισή της, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, έναντι σε όσους της ασκούν κριτική. Διότι μας παρέχει τα υλικά ή τη τεχνική για να ενισχύσουμε τη στατικότητα του οικοδομήματος. Πρόκειται για έναν κονστρουκτιβιστικό μηχανισμό ο οποίος, ακριβώς επειδή λειτουργεί σε ένα επίπεδο πριν και κάτω από την ρωλσιανή προσέγγιση, έχει ως αποτέλεσμα, εφόσον ερμηνευθεί συνδυαστικά, να ενισχύει τη θεμελίωση της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας. Ο στόχος της O'Neill είναι να ελαχιστοποιήσει κάθε εξωτερική πηγή στήριξης και δικαιολόγησης της ρωλσιανής κατασκευασιοκρατίας και κατ' επέκταση να σχεδιάσει έναν αυτοτροφοδοτούμενο μηχανισμό. Αυτό επ' ουδενί δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σημεία σύγκρουσης των δύο ερμηνειών, όπως οι διαφορετικές αρχές δικαιοσύνης, τα πρωταρχικά αγαθά αλλά και η εφαρμογή ή όχι ενός πυκνού πέπλου της άγνοιας.

Η O'Neill, ριζοσπαστικοποιώντας τον ρωλσιανό κονστρουκτιβισμό, μας δίνει μία περαιτέρω εξειδίκευση τόσο της καντιανής κατηγορικής προσταγής όσο και των ρωλσιανών αρχών. Ειδικότερα, διατυπώνει ένα πρόσθετο κριτήριο καθολικευσιμότητας ενός γνώμονα και αυτό είναι η δυνατότητα να εφαρμοστεί και να ακολουθηθεί από όλους. Για παράδειγμα, μία αρχή ή ένας γνώμονας που προτείνει

¹⁴⁰ ο.π., σσ.218-220

¹⁴¹ Eric Watkins, & William Fitzpatrick, "O'Neill and Korsgaard on the Construction of Normativity", στο: *Journal of Value Inquiry* 36 (2-3), 2002, σ.352

των εξαναγκασμό κάποιων ανθρώπων και καταστρέφει ή υποσκάπτει την ικανότητα δράσης και τη βούληση τους τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα δεν μπορεί να υιοθετηθεί καθολικά. Επομένως, όσοι σε μία δεδομένη στιγμή είναι θύματα εξαναγκασμού ή βίας δεν μπορούν να δράσουν, άρα δεν μπορούν να ενστερνιστούν την αρχή της καταπίεσης. Γενικά, αρχές που προϋποθέτουν τη θυματοποίηση κάποιων, είτε καταστρέφοντας είτε υποσκάπτοντας τις ικανότητες και τα μέσα τους για δράση μπορούν να υιοθετηθούν από κάποιους αλλά από όχι απ όλους.¹⁴²

4. Τρεις στρατηγικές υπεράσπισης του Rawls

4.1 Η πρωταρχική θέση ως νοητικό πείραμα

Ο Rawls επιχειρεί να διεξάγει ένα νοητικό πείραμα προκειμένου να διερευνήσει τις βέλτιστες συνθήκες επιλογής και νομιμοποίησης των αρχών της δικαιοσύνης. Με άλλα λόγια, η θεωρία του δεν έχει ιστορικό χαρακτήρα αλλά υποθετικό και αναλυτικό. Ειδικότερα, σχεδιάζει μία πρωταρχική θέση στην οποία η αντικειμενική σκοπιά επικρατεί καθ' ολοκληρίαν επί της υποκειμενικής. Όπως εξηγεί ο Nagel,¹⁴³ ένας τρόπος σκέψης ή μια οπτική είναι περισσότερο αντικειμενική όσο λιγότερο βασίζεται στα ειδοποιά χαρακτηριστικά που συνθέτουν το άτομο και τη θέση του στον κόσμο ή στον χαρακτήρα ενός συγκεκριμένου είδους όντος. Όσο μεγαλύτερο είναι το εύρος των υποκειμενικών τύπων στους οποίους έχει πρόσβαση μία αντίληψη και όσο λιγότερο εξαρτάται από συγκεκριμένες υποκειμενικές ικανότητες τόσο περισσότερο είναι αντικειμενική.

Ακριβώς αυτό προσπαθεί να πετύχει ο Rawls με το πέπλο της άγνοιας. Η αντικειμενικότητα και η αμεροληψία προϋποθέτουν την στέρηση κρίσιμων πληροφοριών από τους δρώντες στην πρωταρχική θέση. Με αυτό τον προσανατολισμό αναζητά και εν προκειμένω κατασκευάζει ένα εξωτερικό ως προς τον κόσμο σημείο θέασης, ώστε να αποφύγει τις υποκειμενικές και εγωιστικές οπτικές των μερών. Επομένως, μεθοδολογικά επιβάλλει ένα πυκνό πέπλο άγνοιας το οποίο δημιουργεί τις συνθήκες για μία αντικειμενική οπτική. Αυτό συμβαίνει γιατί τα άτομα, αφού δεν έχουν γνώση για τα χαρακτηριστικά τους στην υπό σχεδίαση μελλοντική κοινωνία, λαμβάνουν υπόψη τους όλα τα πιθανά ενδεχόμενα και τις προοπτικές. Κάτι

¹⁴² Onora O'Neill, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδα, 2011σ. 333

¹⁴³ Thomas Nagel, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα:Κριτική, 2002, σ.16

αντίστοιχο, αν και λιγότερο επεξεργασμένο, επιχείρησε και ο Hume με την σκοπιά του συνετού παρατηρητή, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι και οι θεσμοί κρίνονται αποκλειστικά και μόνο με κριτήριο την τάση τους να επηρεάζουν τα γενικά συμφέροντα και τη γενική ευτυχία της κοινωνίας.¹⁴⁴

Δεν αποτελεί στόχο του Rawls η διερεύνηση και σκιαγράφηση μίας ιστορικά όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικής απεικόνισης της ανθρώπινης φύσης, εφόσον συμφωνήσουμε ότι υπάρχει τέτοια. Άλλωστε αυτό δεν θα ήταν έργο φιλοσόφου αλλά ανθρωπολόγου ή βιολόγου. Όπως επιχειρηματολογεί και ο Rousseau στον *Λόγο περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων*, δεν πρέπει να εκλαμβάνουμε τις έρευνες πάνω στο ζήτημα της φυσικής κατάστασης ως μέθοδο αναζήτησης της ιστορικής αλήθειας και της πραγματικής καταγωγής των ανθρώπινων κοινωνιών αλλά ως υποθετικούς συλλογισμούς και πιθανά ενδεχόμενα κατάλληλα να φωτίσουν και να εξηγήσουν τη φύση των πραγμάτων όπως έχουν εξελιχθεί στη σύγχρονη εποχή¹⁴⁵.

Στο έργο του Rawls η ανθρώπινη φύση, όπως ορίζεται ως ορθολογική εν προκειμένω, έχει τον χαρακτήρα μίας εργαλειακής έννοιας που τη χρησιμοποιεί για να ξεκινήσει το νοητικό πείραμά του. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Αγγελίδης, σημαντικές πλευρές της πολιτικής και της κοινωνίας είναι δυνατό να κατανοηθούν μόνο αν ερμηνευθούν στο πλαίσιο της φύσης του ανθρώπου και επισημαίνει ότι το άτομο αποτελεί επιστημολογική προϋπόθεση σύστασης του αντικειμένου της θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου.¹⁴⁶ Αναπόφευκτα, απαιτείται ένα πρότυπο ανθρώπου ή μία παραδοχή περί ανθρώπινης φύσης που να καθορίζει τη συμπεριφορά των μερών στην πρωταρχική θέση. Ο Χομπς στον *Λεβιάθαν* υπέθετε ότι η εγωιστική φύση των ατόμων και η επιθυμία τους για εξουσία δύναται να οδηγήσει από τη φυσική κατάσταση σε μία κατάσταση του πολέμου όλων εναντίον όλων, καθώς κάποιοι άνθρωποι ωθούμενοι από την αλαζονεία και τη ματαιοδοξία επιδιώκουν να κυριαρχήσουν επί

¹⁴⁴ John Rawls, *Διαλέξεις στην ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας*, Αθήνα: Κριτική, 2021, σ. 220

¹⁴⁵ Jean Jacques Rousseau, *Λόγος περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων*, στο <https://platypus1917.org/wp-content/uploads/readings/gr/pdf%20%CE%A1%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%83%CF%8E%20%CE%A0%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1.pdf> σ.77 επίσκεψη 26/6/2022

¹⁴⁶ Μανόλης Αγγελίδης, *Η γένεση του φιλελευθερισμού*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994, σ.13

των άλλων¹⁴⁷. Για τον Locke, οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι, ίσοι και απαλλαγμένοι από σχέσεις υποταγής ενώ το τι είναι επιτρεπτό και τι όχι καθορίζεται από τον νόμο της φύσης.¹⁴⁸ Τέλος, ο Ρουσσώ ισχυριζόταν ότι ο άνθρωπος στη φυσική κατάσταση είναι αγαθός και δίκαιος και εξαιτίας των κοινωνικών θεσμών γίνεται άπληστος και άδικος.¹⁴⁹ Με τον ίδιο τρόπο ο Rawls προϋποθέτει την ορθολογική φύση των ατόμων στη πρωταρχική θέση. Αντίστοιχα, πολλοί σύγχρονοι θεωρητικοί του εξισωτικού φιλελευθερισμού υποθέτουν έναν κατάλογο βασικών ανθρώπινων αναγκών, βιολογικών και πολιτισμικών, επιθυμιών και ικανοτήτων προκειμένου να υποστηρίξουν ένα κριτήριο του ηθικού πράττειν.¹⁵⁰ Επομένως, σε κάθε περίπτωση είναι αναγκαίο να υπάρχουν ορισμένες παραδοχές και υποθέσεις περί της ανθρώπινης φύσης προκειμένου να εκκινήσει το νοητικό πείραμα.

Όπως αναφέρει και ο Παπαγεωργίου,¹⁵¹ ο ορθολογισμός των αντιπροσώπων στην πρωταρχική θέση δεν έχει χαρακτήρα μεταφυσικού ή οντολογικού δεδικασμένου αλλά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του νοητικού πειράματος πρακτικής κατεύθυνσης που διεξάγουμε για να αναπαραστήσουμε όσο πιο πιστά την ιδέα της ακριβοδίκαιης κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ ελεύθερων και ίσων ανθρώπων και σε αυτό το πλαίσιο να αναζητήσουμε τις αρχές δικαιοσύνης που θα επέλεγαν. Υπό αυτό το πρίσμα, η ορθολογικότητα συγκροτεί ένα αυστηρό αιτιακό πλαίσιο, καθώς συνδέει κίνητρα, προτιμήσεις, μέσα και σκοπούς και με αυτό τον τρόπο επιτρέπει την κατανόηση και την πρόβλεψη. Δηλαδή, τις απαραίτητες συνθήκες για την διεξαγωγή του πειράματος. Αν ο Rawls υπέθετε ότι τα άτομα στην πρωταρχική θέση και υπό το πέπλο της άγνοιας είναι ανορθολογικά, τότε πώς θα μπορούσε να εξελιχθεί το νοητικό του πείραμα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν μπορεί να προβλεφθεί η συμπεριφορά και οι πράξεις μη ορθολογικών ατόμων θα ήταν αδύνατη η σύνδεση και ο υπολογισμός μέσων και σκοπών, αιτιών και αποτελεσμάτων, δηλαδή η ανασύνθεση του ανθρώπινου πράττειν. Στο ίδιο πνεύμα ο Scanlon επιβεβαιώνει τη σημασία του ορθολογισμού, καθώς ισχυρίζεται ότι αυτό που είναι ουσιαστικό για τη δικαιολόγηση μίας πράξης είναι η επικύρωσή της από ένα σύστημα κανόνων το οποίο κανένα

¹⁴⁷ Άρης Στυλιανού, *Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου*, Αθήνα: Πόλις, 2019, σσ.91-92

¹⁴⁸ ο.π., σσ.128-134

¹⁴⁹ ο.π. σσ. 166-174

¹⁵⁰ Γρηγόρης Μολύβας, *Ηδονές, προτιμήσεις και ανάγκες*, Αθήνα: Πόλις, 2021, σσ.182-221

¹⁵¹ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994, σ.82

ορθολογικό και καλά πληροφορημένο άτομο δεν θα μπορούσε να απορρίψει, στο βαθμό που συνιστά τη βάση μίας γενικής και μη καταναγκαστικής συμφωνίας.¹⁵²

Ξεχωριστή σημασία έχει να αντιπαρατεθούμε και με την κριτική που ασκείται στον Rawls περί εξιδανίκευσης. Η *αφαίρεση* ως μεθοδολογία, όπως διαπιστώνουμε και από την προσέγγιση της O'Neill και εν προκειμένω την κριτική της Budde, δεν είναι ποτέ όσο «καθαρή» θα θέλαμε σε σχέση με εξιδανικευτικές παρεκκλίσεις. Ας δοκιμάσουμε να σκεφτούμε αντίστροφα, δηλαδή με τον τρόπο που υποδεικνύουν οι πιο ριζοσπαστικοί και αντιμεταφυσικοί επικριτές του Rawls. Σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να αφαιρέσουμε όσο το δυνατόν περισσότερα κατηγορήματα από τα πρόσωπα στην πρωταρχική θέση. Εύλογα τίθεται το ερώτημα μέχρι ποιο σημείο θα προχωρούσε η αφαίρεση ώστε η θεωρία να θωρακίζονταν σε απόλυτο βαθμό έναντι των εξιδανικευτικών ή μεταφυσικών παρεκκλίσεων; Αναζητώντας ένα ελάχιστο αναγκαίο υπερϊστορικό καθορισμό της ανθρώπινης φύσης, αναδύεται ο κίνδυνος τα άτομα στην πρωταρχική θέση να μη διαθέτουν κανένα εργαλείο ηθικού προσανατολισμού ή κανένα κριτήριο ή μέθοδο λήψης αποφάσεων.

Από την άλλη πλευρά, αν για παράδειγμα δεν αποδεχτούμε ως βάση δικαιολόγησης μίας δεσμευτικής αξίας, τουλάχιστον μία όσο το δυνατόν πιο περιορισμένη βιολογική έννοια της ανθρώπινης φύσης, η οποία να συμπεριλαμβάνει το αίσθημα του πόνου και της οδύνης και μία σειρά βασικών αναγκών οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν καθώς και μία πολιτική-νομική έννοια που θα περιλαμβάνει την ελευθερία του αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιάθεσης του σώματος τότε αδυνατούμε να καταδικάσουμε ηθικά πρακτικές και πολιτικές όπως τα προγράμματα ευθανασίας των ΑμεΑ, το Ολοκαύτωμα, τις ανθρωποθυσίες, τη δουλεία, τα βασανιστήρια, τον λιθοβολισμό των γυναικών που κατηγορούνται για μοιχεία, την ποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας και την κλειτοριδεκτομή. Επομένως, η απουσία ερείσματος, καθώς σχετικοποιεί κάθε αξία, αφήγημα ή ιδανικό, αφενός εξουδετερώνει την δυνατότητα κριτικής προσέγγισης ακόμα και στα πιο αυτονόητα ζητήματα αφετέρου καθιστά αδύνατη κάθε προσπάθεια υπεράσπισης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στον αντίποδα μιας σχετικιστικής στρατηγικής η πρόταση της O'Neill να απορρίπτεται κάθε αρχή που η εφαρμογή της προκαλεί τη θυματοποίηση των

¹⁵² Thomas M. Scanlon, «Contractualism and utilitarianism», Amartya Kumar Sen & Bernard Arthur Owen Williams, επιμ., *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge:Cambridge University Press, 1982, σ. 110

ατόμων ή/και την καταστροφή των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων επιβιώσής τους αποτελεί παράδειγμα ενός καθολικού ηθικού κανόνα. Πρόκειται για μία ανθρωπιστική αρχή που αναμφισβήτητα προϋποθέτει μία έννοια ανθρώπινης φύσης ως θεμέλιό της.

4.2 Το αναπόφευκτο της μεταφυσικής δέσμευσης

Κάθε αρχιμήδειο σημείο ή αντικειμενική θέα ή πρωταρχική θέση αναπόφευκτα θα περιλαμβάνει εξιδανικεύσεις και παραδοχές, ευάλωτες σε μία αντιουσιοκρατική και αντιμεταφυσική κριτική. Αυτές οι παραδοχές συνιστούν τα υλικά με τα οποία θα κατασκευαστούν οι αρχές της δικαιοσύνης και της ηθικής. Χωρίς αυτά τα υλικά είναι ανέφικτη η κατασκευή μίας θεωρίας. Ακόμα και αν επιδιώξουμε την περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας, όπως επιχείρησε η O'Neill, δηλαδή να κατασκευάσουμε τα υλικά και όχι να τα επιλέξουμε, αυτό προϋποθέτει την κατασκευή ενός μηχανισμού, μίας μεθόδου ή μιας διαδικασίας που παράγει αυτά τα υλικά ή τα κριτήρια με τα οποία θα επιλεγούν. Σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να δικαιολογήσουμε με ποιο τρόπο σχεδιάστηκε ή επιλέχτηκε αυτή η διαδικασία, η μέθοδος και ο μηχανισμός που προορίζονται για να παραγάγουν τα υλικά της αρχικής διαδικασίας. Επομένως βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το ίδιο πρόβλημα που επιχειρήσαμε να λύσουμε. Πρόκειται αναμφισβήτητα για το πρόβλημα της άπειρης αναδρομής (*regressus ad infinitum*), εφόσον κάθε φορά απαιτείται ένα επιχείρημα ή μία απόδειξη για να τεκμηριώνει την ορθότητα του εκάστοτε ισχυρισμού μας. Ωστόσο, με αυτό τον τρόπο θα καταλήξουμε σε μία ατέρμονα αλυσίδα δικαιολόγησης χωρίς ένα τελικό συμπέρασμα στον συλλογισμό μας.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα από τη σκοπιά της γλώσσας, ο Derrida¹⁵³ υποστήριξε ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ένας τόπος πέραν της μεταφυσικής και συμπλήρωνε ότι ακόμα και όταν προβαίνουμε σε επιθετικές η παραβατικές ενέργειες εντός της γλώσσας, εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε ένα μεταφυσικό κώδικα. Σε μία ισχυρά διατυπωμένη θέση ο Derrida υπογραμμίζει ότι δεν έχει κανένα νόημα να αντιπαρερχόμαστε τις έννοιες της μεταφυσικής για να εξουδετερώσαμε τη μεταφυσική και πως δεν διαθέτουμε καμιά γλώσσα - καμιά σύνταξη και κανένα λεξικό - πού να είναι ξένη σε αυτή την ιστορία και καταλήγει ότι δεν μπορούμε να εκφέρουμε κάποια πρόταση που να μην έχει διολισθήσει ήδη στη μορφή, τη λογική

¹⁵³ Jacques Derrida, *Θέσεις*, Αθήνα:Πλέθρον, 2006, σ. 25

και τις υπονοούμενες απαιτήσεις εκείνου ακριβώς πού θα ήθελε να αμφισβητήσει.¹⁵⁴ Όσο και αν προσπαθήσει κάποιος για το αντίθετο, πάντα θα βρίσκεται στο έδαφος της μεταφυσικής.

Είναι ανέφικτο να καταργήσουμε κάθε μεταφυσική δέσμευση. Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα να περιοριστεί η επιρροή της μεταφυσικής. Ακόμα και η Ο'Neill που επιχείρησε να θεραπεύσει τη ρωσιστική θεωρία από μεταφυσικές παραδοχές κατέληξε σε στρατηγικό αδιέξοδο. Αν και ριζοσπαστικοποίησε περαιτέρω την κονστρουκτιβιστική προσέγγιση του Rawls, δεν κατόρθωσε να εξοβελίσει όλα τα στοιχεία μεταφυσικών ή αξιακών παραδοχών καθώς και η ίδια προϋποθέτει ως στόχο των κοινωνιών τον συντονισμό αλλά και την προστασία της ανθρώπινης ζωής και της ανθρώπινης ακεραιότητας. Αναμφισβήτητα, στο πλαίσιο μίας επιστημονικής μεθοδολογίας, έχει σημασία ο περιορισμός των μεταφυσικών στοιχείων σε έναν συλλογισμό καθώς ενισχύει την τεκμηρίωση μίας θέσης ή μίας θεωρίας. Ωστόσο, πάντα θα υπάρχει ένα ελάχιστο κατάλοιπο μεταφυσικής ή πλατωνισμού που θα λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο ως θεμέλιο και εγγύηση επάνω στο οποίο θα κατασκευάζεται το οικοδόμημα της ανθρώπινης σκέψης.

Η σκέψη του Ludwig Wittgenstein, όπως αποτυπώνεται στο *Περί Βεβαιότητας*, μας υποδεικνύει τη λογική που απαιτείται για να επιλύσουμε την εξίσωση και συγκεκριμένα την ανάγκη θεμελίωσης της μεθόδου σε ορισμένα σταθερά σημεία. Αναλυτικότερα, ισχυρίζεται ότι όποιος θα ήθελε να αμφιβάλλει για τα πάντα δε θα κατάφερνε να αμφιβάλλει για τίποτα, καθώς το ίδιο το παιχνίδι της αμφιβολίας προϋποθέτει την βεβαιότητα.¹⁵⁵ Ενώ παρακάτω εισάγει την έννοια των «προτάσεων-μεντεσέδων», υποστηρίζοντας ότι οι ερωτήσεις που εγείρουμε και οι αμφιβολίες μας εξαρτώνται από το γεγονός ότι ορισμένες προτάσεις εξαιρούνται από την αμφιβολία. Οι προτάσεις αυτές είναι σαν να λέμε οι «μεντεσέδες», γύρω από τους οποίους οι αμφιβολίες μας περιστρέφονται.¹⁵⁶ Τέλος, εξηγεί ότι καθώς δεν μπορούμε να ερευνήσουμε τα πάντα είμαστε υποχρεωμένοι να λειτουργούμε με παραδοχές και

¹⁵⁴ Jacques Derrida, *Γραφή και διαφορά*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2003, σσ. 436-437

¹⁵⁵ Ludwig Wittgenstein, *Περί βεβαιότητας*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ.70

¹⁵⁶ ο.π., σ.114

συμπληρώνει ότι εάν θέλω η πόρτα να γυρνάει, τότε οι μεντεσέδες πρέπει να μένουν σταθεροί.¹⁵⁷

Προκαλεί εύλογο προβληματισμό αν οι προτάσεις – μεντεσέδες, δηλαδή οι σταθεροί άξονες της αξιολογικής μας σκέψης, είναι ορθές. Αυτό αν και αποτελεί κρίσιμο ζήτημα στη διαδικασία θεμελίωσης μίας θέσης δεν αναιρεί ότι η παραγωγή του νοήματος βασίζεται σε μία πρωταρχική σύνδεση λέξεων και κόσμου. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα παραπάνω η δυνατότητα να σκεφτόμαστε, να αμφιβάλλουμε και να δημιουργούμε νέες έννοιες βασίζεται σε κάποιες αυστηρές βεβαιότητες οι οποίες αποτελούν τις συνθήκες ανάπτυξης της φιλοσοφικής σκέψης και ανάλογα με τη μεταφορά που χρησιμοποιούμε είτε λειτουργούν ως θεμέλια επάνω στα οποία χτίζουμε το θεωρητικό μας οικοδόμημα είτε ως μεντεσέδες γύρω από τους οποίους περιστρέφονται οι θέσεις μας.

Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν τα όρια της κριτικής που ασκείται σε κάθε κονστρουκτιβιστική θεωρία είτε της μορφής του Rawls είτε της O'Neill. Η αντιμεταφυσική και αντιουσιολογική κριτική αποτυγχάνει και η ίδια να υπερβεί ένα συγκεκριμένο επίπεδο μεταφυσικών και υπερβατικών δεσμεύσεων. Όσοι επιχειρούν να απαλλαγούν από μία πρώτη φιλοσοφία ή ένα θεμέλιο διαπιστώνουν ότι στο σύστημα ή το αντισύστημα τους διατηρείται πάντα ένα υπόλειμμα μεταφυσικής, το οποίο αδυνατούν να εξοβελίσουν.

4.3 Η αναγκαιότητα για έναν αξιακό-κανονιστικό προσανατολισμό

Η αντικειμενική θέα δεν είναι μία οπτική χωρίς αξίες. Σε αυτή την περίπτωση θα ήταν μία θέα χωρίς προσανατολισμό και θα κατέληγε σε έναν ωφελιμισμό στην πιο ακραία εκδοχή του, στον ηδονισμό. Για αυτό τον λόγο χρειάζονται οι αξίες όπως η ισότητα και η ελευθερία.

Υπερασπιζόμενος την σύνδεση των αξιών με την υιοθέτηση μία νέας περιεκτικής οπτικής γωνίας ο Nagel υπογραμμίζει ότι η αντικειμενική οπτική γωνία δεν είναι ένα νέο σύνολο πεποιθήσεων αλλά ένα νέο διευρυμένο σύνολο αξιών καθώς προσπαθούμε από μία απρόσωπη σκοπιά θεώρησης να ανακαλύψουμε κανονιστικές κρίσεις με περιεχόμενο σχετικό με κίνητρα του ηθικού πράττειν.¹⁵⁸ Ενώ ο Μολύβας

¹⁵⁷ ο.π.,

¹⁵⁸ Thomas Nagel, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα: Κριτική, 2002, σ.242

υπογραμμίζει ότι ο σύγχρονος εξισωτισμός εκκινεί από μία βαθιά ηθική δέσμευση ότι η αξία της ζωής κάθε ανθρώπου έχει σημασία και ότι οι άνθρωποι πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα και επιχειρεί να δώσει μία πιο υλική και ουσιαστική ερμηνεία στην επίμαχη ιδέα.¹⁵⁹

Ο Nagel προτείνει την έννοια του κανονιστικού ρεαλισμού. Σύμφωνα με αυτή, ξεκινάμε με μία μερική και ανακριβή θέαση, δηλαδή υποκειμενική, αλλά σταδιακά καθώς αποστασιοποιούμαστε από τους εαυτούς μας, κατασκευάζοντας και συγκρίνοντας εναλλακτικές επιλογές του πράττειν μπορούμε να προσεγγίσουμε μία νέα κατάσταση διαμόρφωσης κινήτρων σε ένα υψηλότερο επίπεδο αντικειμενικότητας. Παρόλο που ο σκοπός είναι κανονιστικός μάλλον παρά περιγραφικός, η μέθοδος έρευνας είναι υπό ορισμένες απόψεις ανάλογη με την αναζήτηση μίας αντικειμενικής αντίληψης περί του τι υπάρχει. Το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι τι μπορούμε να δούμε ότι περιλαμβάνει ο κόσμος όταν τον εξετάζουμε από αυτή την απρόσωπη σκοπιά θεώρησης αλλά τι δικαιολογείται να κάνω ή να θέλω όταν εξετάζω ένα ζήτημα από αυτήν τη σκοπιά.¹⁶⁰ Επομένως, αυτή η διαδικασία δεν έχει ως στόχο την ανακάλυψη μίας απόλυτης επιστημονικής γνώσης και αλήθειας αλλά την επινόηση πρακτικών λόγων που να δικαιολογούν τις πράξεις μας. Εν τέλει, αποτελεί μία προσπάθεια αναζήτησης κριτηρίων που να ικανοποιούν το αίτημα της αντικειμενικότητας και της καθολικότητας. Στο ίδιο πνεύμα και ο Popper σημείωνε ότι «ίσως έχω εγώ άδικο και εσείς δίκιο, αλλά συζητώντας έλλογα μεταξύ μας θα μπορέσουμε ίσως να διορθώσουμε κάποια σφάλματα μας και να πλησιάσουμε την αλήθεια ή να ενεργήσουμε προς αυτή την κατεύθυνση».¹⁶¹ Όπως αναφέρει και ο Βιρβιδάκης, κατά τον Nagel η ανθρώπινη σκέψη επιδιώκει ένα είδος ανόδου σε ένα επίπεδο ανώτερης αντικειμενικότητας αν υιοθετήσει τη «θέα από το πουθενά».¹⁶² Με αυτό τον τρόπο θα ανακαλύψουμε κριτήρια προσανατολισμού και δικαιολόγησης των πράξεων, την αξία και την ισχύ των οποίων μπορεί να αναγνωρίσει κάθε ορθολογικό ον.¹⁶³

¹⁵⁹ Γρηγόρης Μολύβας, *Ηδονές, προτιμήσεις και ανάγκες*, Αθήνα: Πόλις, 2021, σσ.182-221 σ.29

¹⁶⁰ Thomas Nagel, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα: Κριτική, 2002, σσ.242-244

¹⁶¹ Karl Popper, *Tolerance and Intellectual Responsibility*, στο Susan Mendus & David Edwards (επιμ.), *On Tolerance*, Oxford: Oxford Clarendon Press, 1987, σ.26

¹⁶² Στέλιος Βιρβιδάκης, *Η υφή της ηθικής πραγματικότητας*, Αθήνα: Leader Books, 2009, σ. 261

¹⁶³ ο.π. σ. 264

Σύμφωνα με την προσέγγιση του Μιχαλάκη, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ρωσισανή πρωταρχική θέση αποτελεί μία κανονιστικά ρυθμισμένη διαδικασία κατασκευής αρχών, που ενσωματώνει ως ρυθμιστικές, τις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας, και της αμεροληψίας και σχεδιάζεται με βάση τις οργανωτικές ιδέες της εύτακτης κοινωνίας και της κανονιστικής πολιτικής αντίληψης του προσώπου.¹⁶⁴ Στην ίδια κατεύθυνση σημειώνει ο Dworkin,¹⁶⁵ ότι η ισότητα των ατόμων δεν αποτελεί προϊόν μίας κατασκευαστικής διαδικασίας αλλά συνθήκη συμμετοχής στην πρωταρχική θέση. Επομένως, πρόκειται για ένα θεμελιώδες δικαίωμα των ατόμων που δεν προκύπτει από το συμβόλαιο αλλά προηγείται αυτού και το επικαθορίζει.

Η ανάγκη και η σημασία ενός αξιακού υποβάθρου αποδεικνύεται από τον εξής συλλογισμό. Ας υποθέσουμε ότι στην πρωταρχική θέση ορισμένα άτομα ήταν ελεύθερα, δηλαδή δεν είχαν εξάρτηση από κάποιον άλλον, ενώ άλλα άτομα ήταν ανελεύθερα και εξαρτημένα, δηλαδή δούλοι. Σε αυτό το πλαίσιο, τα άτομα που ανήκουν στη πρώτη κατηγορία θα είχαν τη δυνατότητα, λόγω της ισχύος τους που πηγάζει από τον έλεγχο των μέσων ικανοποίησης των βασικών αναγκών όσων ατόμων ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία, είτε να επιβάλλουν την άποψή τους είτε να ασκήσουν πολύ μεγαλύτερη επίδραση από τους υπόλοιπους προκειμένου να επιλεγούν εκείνες οι αρχές δικαιοσύνης που θα διαιώνιζαν και θα ενίσχυαν την κυριαρχία τους. Επομένως, σε αυτή την περίπτωση δεν θα πρόκειται για καθολικές και αντικειμενικές αρχές αλλά για ταξικές που αναπαράγουν μορφές εκμετάλλευσης, καθώς η ισχύς των μεν εδραιώνεται σε βάρος της ελευθερίας των άλλων. Επιστρέφοντας στην αφετηρία του συλλογισμού μας, ανάλογα με το ποια αξία υποστηρίζουμε μας δεσμεύει και στην επιλογή των συνθηκών της πρωταρχικής θέσης και κατ' επέκταση καθορίζει τις αρχές δικαιοσύνης που θα διέπουν μία κοινωνία.

Επίσης ας φανταστούμε τα μέρη να έχουν πληροφόρηση για την θέση τους στην μελλοντική κοινωνία. Δηλαδή να γνωρίζουν το φύλο τους, την εθνοτική τους καταγωγή, τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, τη θρησκεία τους, την εισοδηματική και την περιουσιακή τους κατάσταση και το επάγγελμά τους. Σε αυτή την περίπτωση, αν και ισχύουν στην πρωταρχική θέση οι συνθήκες ισότητας και ελευθερίας, τα άτομα θα αποφάσιζαν όχι με κριτήριο το κοινό καλό και το γενικό συμφέρον αλλά την εξασφάλιση και την βελτίωση της μελλοντικής τους θέσης.

¹⁶⁴ Ανδρέας Μιχαλάκης, *Το δίκαιο και το αγαθό*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018, σ 34

¹⁶⁵ Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Cambridge :Harvard University Press, 1977, σ. 181

Επομένως, οι αξιακές δεσμεύσεις της αφετηρίας θα μετατρέπονταν στο αντίστροφό τους, καθώς τα μέρη θα επέλεγαν αρχές ανάλογα με τις διάφορες ιδιότητες τους. Η αντικειμενικότητα βασίζεται στην αυστηρά καθορισμένη, λόγω του πέπλου της άγνοιας, ανάγκη οι άνθρωποι να σκέφτονται όχι από τη δική τους θέση, καθώς αυτή δεν είναι γνωστή, αλλά από την κάθε πιθανή θέση που θα μπορούσαν να λάβουν σε μία μελλοντική κοινωνία. Αυτό θα συνέβαινε και στην περίπτωση που ίσχυε η πρόταση της O'Neill, δηλαδή ότι τα άτομα μπορεί να γνωρίζουν ή να μη γνωρίζουν τη θέση τους και τις επιθυμίες τους σε μία μελλοντική κοινωνία. Με το πέπλο της άγνοιας ο Rawls εξασφαλίζει μία δημοκρατική και αυτόνομη διαδικασία επιλογής αρχών. Δημοκρατική, γιατί ελεύθερα και ίσα άτομα θα επιλέξουν, έπειτα από διαβούλευση, τις αρχές της δικαιοσύνης, και αυτόνομη, γιατί τα άτομα θα κρίνουν και θα αποφασίσουν βάσει του ορθού Λόγου¹⁶⁶ και όχι κάποιας υποκειμενικής επιθυμίας και συμφέροντος. Επιπλέον, το πέπλο της άγνοιας λειτουργεί ως μία ρυθμιστική –κανονιστική ιδέα¹⁶⁷ που έχει ως σκοπό να καθοδηγήσει τη σκέψη σε ένα αρχιμήδειο σημείο αντικειμενικής και αμερόληπτης κρίσης με όσο το δυνατόν πιο οικουμενικά χαρακτηριστικά.

Όπως το έθεσε ο Nagel, η δυνατότητα της κανονιστικότητας αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι μπορούν σε κάποιο βαθμό να έρθουν σε συμφωνία για απαντήσεις που θεωρούν αντικειμενικές. Επίσης, υποδεικνύει ότι όταν τα άτομα αποστασιοποιούνται από τις συγκεκριμένες ατομικές τους προοπτικές θέτουν σε ισχύ μία αξιολογική ικανότητα της οποίας η λειτουργία παρέχει αυτές τις απαντήσεις, ακόμα και αν παρουσιάζει δυσλειτουργίες και αδυναμίες.¹⁶⁸

Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή αν απορρίψουμε την δέσμευση σε μία οικουμενική κανονιστικότητα, ανακύπτει ο κίνδυνος διολίσθησης σε έναν σχετικισμό της μορφής του κοινοτισμού, του μεταμοντερνισμού ή του ντεσιζιονισμού. Ο

¹⁶⁶ Κατά τον Σταμάτη, εάν εγκαταλειφθεί τόσο η υπερβατική και εξωναθρώπινη θεμελίωση των ηθικών αρχών όσο και η συμβατιστική και σχετικιστική εξήγησή τους τότε δεν απομένει παρά να τεθούν όροι σύστασης της ηθικής πράξης με τα μέσα του Λόγου των ανθρώπων, βλ. Κώστας Σταμάτης, *Κριτική Θεωρία Δικαιοσύνης. Θεμελίωση Αρχών*, Αθήνα: Σαββάλας, 2011, σ.114.

¹⁶⁷ Με τον όρο ρυθμιστική-κανονιστική ο Καντ 167 αναφέρεται σε μία ιδέα ή έννοια που έχει το ρόλο να ενοποιεί και να συγκροτεί το αντικείμενο της εμπειρικής γνώσης και να κατευθύνει τη διάνοια σε αυτό. Δηλαδή αποτελεί μία αρχή που χαράσσει τη διαδρομή από το φαινόμενο στο νοούμενο, βλ. Immanuel Kant., *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σσ.306-307.

¹⁶⁸ Thomas Nagel, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα: Κριτική, 2002, σ. 258

σχετικισμός, υπονομεύοντας κάθε απόπειρα θεμελίωσης και σταθερού νοήματος, αποδυναμώνει τη δυνατότητα δεσμευτικών και οικουμενικών αξιολογικών κρίσεων, καθόσον είτε υπερασπίζεται τις εκάστοτε παγιωμένες επιμέρους ταυτότητες που διαμορφώνονται στο εσωτερικό μίας κοινότητας ή μίας παράδοσης είτε καταργεί πλήρως κάθε αξίωση αντικειμενικής γνώσης και αλήθειας είτε την αναγάγει στην επικράτεια της απόφασης και της ισχύος. Σε κάθε περίπτωση αποπλίζει τον φιλοσοφικό λόγο από κριτήρια και επιχειρήματα ικανά να εξηγήσουν και να δικαιολογήσουν το χειραφετητικό και δημοκρατικό πρόταγμα.¹⁶⁹ Απαντώντας στην επιχειρηματολογία των σχετικιστών και των κοινοτιστών, ο Παπαγεωργίου υποστηρίζει ότι η ισχύς και η δεσμευτικότητα των αρχών της δικαιοσύνης οφείλουν να είναι ανεξάρτητες από συγκυριακούς και ηθικά αυθαίρετους κοινωνικοπολιτικούς όρους και προϋποθέσεις.¹⁷⁰

5. Συμπεράσματα

Όπως το περιέγραψε ο Laclau,¹⁷¹ η ύπαρξη του θεού και η απορρέουσα από αυτήν πίστη στα θρησκευτικά δόγματα εξασφάλιζε ένα ακλόνητο και εξωτερικό, ως προς τον κόσμο, έρεισμα δικαιολόγησης και νομιμοποίησης της εξουσίας και των νόμων. Επίσης, σημειώνει ότι η αποκαθήλωση αυτού του ερείσματος, δημιούργησε ένα κενό που οδήγησε τους ανθρώπους να αναζητήσουν μία εμμενή πηγή θεμελίωσης. Η ανθρωπότητα που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν υποταγμένη στο θεό, στην παράδοση, στη φύση και στην ιστορική νομοτέλεια έχει τη δυνατότητα στο κατώφλι της μετανεωτερικότητας να συνειδητοποιήσει για πρώτη φορά ότι είναι ο δημιουργός και ο κατασκευαστής της ιστορίας.¹⁷²

Οι άνθρωποι μέσω της κοινωνικής προόδου και εξέλιξης, ιδιαίτερα μετά τον Διαφωτισμό, συνειδητοποίησαν την ανάγκη υπέρβασης της θρησκευτικής επιρροής καθώς και των αριστοκρατικών και φεουδαρχικών θεσμών. Μέχρι εκείνη τη στιγμή θεμέλιο και εγγύηση των νόμων ήταν ο θεός και οι θρησκείες, ο βασιλιάς και οι

¹⁶⁹ Στέφανος Δημητρίου, *Θεμελίωση και ανασκευή*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003, σσ.199-201

¹⁷⁰ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994, σ. 14

¹⁷¹ Ernesto Laclau, & Zac Lillian «Minding the Gap: The subject of Politics», στο: Ernesto Laclau, επιμ., *The Making of the Political Identities* London: Verso, 1994, σ. 19

¹⁷² Ernesto Laclau, «Politics and the limits of modernity» στο: Andrew Ross, επιμ. *The Politics of Postmodernism*, Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988, σ.79-80

φευδάρχεις. Η Γαλλική Επανάσταση αποκαθήλωσε τις πολιτικές και θρησκευτικές ιεραρχίες τόσο σε επίπεδο θεσμών όσο και σε επίπεδο ιδεών. Η αμφισβήτηση της ύπαρξης ενός εξωτερικού ρυθμιστή ή σχεδιαστή, όπως του θεού ή του μονάρχη, διέυρναν καθοριστικά το πεδίο παρέμβασης του ατομικού και κοινωνικού πράττειν. Η δημοκρατία, σύμφωνα με τον Lefort,¹⁷³ θεσμοθετήθηκε από τη διάλυση των δεικτών βεβαιότητας. Σε αυτό το πλαίσιο εγκαινιάζεται μία περίοδος της ιστορίας κατά την οποία οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν μία αβεβαιότητα όσον αφορά τα θεμέλια της εξουσίας, του νόμου και της γνώσης καθώς και όλων των σχέσεων της κοινωνικής ζωής. Ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται ότι έχουν την ατομική και συλλογική ευθύνη θεμελίωσης των νόμων και των θεσμών βάσει των οποίων οργανώνονται και λειτουργούν οι κοινωνίες μέσα στις οποίες ζουν. Σε αυτό το πλαίσιο, οι δημοκρατικές κοινωνίες αναζητούν το ουδέτερο έδαφος εντός του οποίου θα λαμβάνονται οι αποφάσεις και θα θεμελιώνονται οι θεσμοί και οι πρακτικές τους. Πρόκειται για τους κανόνες και τις αρχές που αφενός θα καθόριζαν το «παιχνίδι» της διαβούλευσης και της δημοκρατικής συμμετοχής και αφετέρου θα αποτελέσουν την αντιμεταφυσική και αντιθεολογική πηγή της κανονιστικής δεσμευτικότητας των νόμων.

Η σύγχρονη κοινωνία κατέκτησε ένα επίπεδο συλλογικής αυτονομίας που της επιτρέπει να ασκεί τον έλεγχο στις κρίσιμες αποφάσεις που αφορούν το μέλλον της. Καθώς δεν υφίσταται μία μεταφυσική ή υπερβατική τάξη, οι αρχές της δικαιοσύνης και της ηθικής δεν υπάρχουν διαθέσιμες κάπου μέσα στον κόσμο προκειμένου σταδιακά να ανακαλύπτονται από τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους πολίτες. Απουσία ενός ανεξάρτητου και εξωτερικού έσχατου θεμελίου ή εγγύησης του δικαίου και του ορθού επαφίεται αποκλειστικά στους ανθρώπους να επινοήσουν αυτές τις αρχές, δηλαδή να διαμορφώσουν ένα σύστημα κριτηρίων βάσει των οποίων θα αξιολογούνται και θα συγκρίνονται οι διαφορετικοί νόμοι και κανόνες που προορίζονται για την οργάνωση και τη λειτουργία της κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο ο Kant προτείνει την κατηγορική προσταγή, με τους τρεις τύπους της, ως μία δοκιμασία ορθολογικού ελέγχου των γνωμόνων του ανθρώπινου πράττειν. Επομένως, από τη στιγμή που οι αρχές αυτές κατασκευάζονται είναι αναντικατάστατη συνθήκη ο σχεδιασμός μίας πρωταρχικής θέσης ή ενός αρχιμήδειου σημείου που να αποτελεί την αφετηρία στο πλαίσιο μίας κονστρουκτιβιστικής διαδικασίας. Αυτό το αρχιμήδειο σημείο θα μας παρέχει τα υλικά για να ξεκινήσουμε την κατασκευή των αρχών,

¹⁷³ Claude Lefort, , *Democracy and Political Theory*, Cambridge: Polity Press Cambridge, 1988, σ.19

δηλαδή το πρωτογενές επιχείρημα στο οποίο θα βασίζονται όλα τα άλλα επιχειρήματα. Αυτή τη σειρά λογικών βημάτων ακολουθεί και ο Rawls με το πέπλο της άγνοιας. Ελλείψει ενός ανεξάρτητου και υπερβατικού κριτηρίου, η κονστρουκτιβιστική διαδικασία αποτελεί το μέσο που εξασφαλίζει τον σκοπό, δηλαδή την αντικειμενικότητα, την αμεροληψία και την καθολικότητα των αρχών. Ειδικότερα, το πυκνό πέπλο της άγνοιας αποτελεί το πλαίσιο εντός του οποίου αποφασίζονται τα κριτήρια του ορθού πράττειν και ταυτόχρονα λειτουργεί ως ένας μηχανισμός παραγωγής και θεμελίωσης κανόνων δικαίου και ηθικής. Στην πρωταρχική θέση τα άτομα επιλέγουν τις αρχές της δικαιοσύνης πίσω από ένα πυκνό πέπλο της άγνοιας. Πρόκειται για την συμβολαιακή διάσταση του ρωλσιανού επιχειρήματος, εφόσον τα άτομα, χωρίς να γνωρίζουν τη κοινωνική τους θέση, τη περιουσία, το επάγγελμα τους, το φύλο και τα βιολογικά χαρακτηριστικά, σχεδιάζουν τις αρχές της δικαιοσύνης με κριτήρια ορθού λόγου και όχι υποκειμενικών επιθυμιών ή εγωιστικών κινήτρων. Επομένως, θεμέλιο και εγγύηση των αρχών και των κανόνων που κατασκευάζονται είναι οι συνθήκες που λαμβάνει χώρα η διαδικασία διαβούλευσης που οδηγεί στην πρωταρχική συμφωνία.

Σε κάθε περίπτωση η κατασκευή των αρχών της δικαιοσύνης δεν είναι μία διαδικασία αξιακά ουδέτερη και αποφορτισμένη, καθόσον προϋποθέτει ένα αξιακό κεκτημένο ορθολογισμού, ελευθερίας και ισότητας. Οι αξίες αυτές, καθώς προηγούνται της κατασκευαστικής διαδικασίας, εντοπίζονται στις συνθήκες της δικαιοσύνης και άρα αποτελούν το ηθικό και πολιτικό υπέδαφος της κατασκευής των αρχών. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σε δουλοκτητικές κοινωνίες και φασιστικά ή θεοκρατικά καθεστώτα ακόμα και ένα ελάχιστο πλαίσιο της διαβούλευσης, όπως αυτό που περιγράφει ο Habermas στην θεωρία του για την ιδανική ομιλιακή κατάσταση,¹⁷⁴ δεν γίνεται αποδεκτό. Συνεπώς, αυτό που φαίνεται κενός φορμαλισμός ή αλγόριθμος που έχει ως στόχο μία βέλτιστη, τυποποιημένη διαδικασία αναζήτησης των αρχών της δικαιοσύνης έχει στον πυρήνα του τα

¹⁷⁴ Ο Χάμπερμας περιέγραφε την ιδανική ομιλιακή κατάσταση ως εξής: Ιδανική ονομάζω μια ομιλιακή κατάσταση, στην οποία οι επικοινωνίες δεν εμποδίζονται όχι μόνο από εξωτερικές τυχαίες επιδράσεις, αλλά και από καταναγκασμούς οι οποίοι προέρχονται από την ίδια τη δομή της επικοινωνίας. Η ιδανική ομιλιακή κατάσταση αποκλείει τις συστηματικές διαστρεβλώσεις της επικοινωνίας. Η δε επικοινωνιακή δομή δεν παράγει καταναγκασμούς, όταν για όλους τους συμμετέχοντες στο διάλογο είναι δεδομένη μια συμμετρική κατανομή των ευκαιριών να επιλέξουν και να επιτελέσουν ομιλιακά ενεργήματα, βλ. Κωνσταντίνος Καβουλακος, *Θεωρία και Πράξη. Θεμελίωση του Λόγου και της Κριτικής Κοινωνικής Θεωρίας στο έργο του J.Habermas*, Αθήνα 1995, σ.252

αιτήματα της δημοκρατίας, της ανεκτικότητας, της ελευθερίας, της αλληλεγγύης και της ισότητας. Η αφετηρία για την πραγμάτωση αυτών των αξιών – αιτημάτων είναι η αντίληψη των ατόμων ως ίσων και ελεύθερων ανθρώπων χωρίς κοινωνικές ιεραρχίες και διαφοροποιήσεις που να πηγάζουν από το έθνος, τη θρησκεία, το φύλο, το επάγγελμα, τη περιουσία, τα φυσικά χαρίσματα κ.α.

Εν τέλει, το κρίσιμο ερώτημα είναι αν θα πρέπει ανοιχτά και χωρίς επιφυλάξεις να συνδέσουμε μία επιστημονική θεωρία των κοινωνικών επιστημών με πανανθρώπινες αξίες όπως η δημοκρατία, η ελευθερία, η ισότητα και η αλληλεγγύη. Αν μπορούμε να περιγράψουμε, να κρίνουμε και να αξιολογήσουμε το κοινωνικό και πολιτικό πράττειν χωρίς ένα δεσμευτικό κανονιστικό πρότυπο¹⁷⁵. Όπως επισημαίνει και ο Παπαγεωργίου¹⁷⁶ μία κανονιστική ηθικοπολιτική θεωρία είναι απαραίτητη γιατί ακριβώς εμπεριέχει μία περιγραφή και ένα κριτήριο για να σταθμίσουμε ποια εξέλιξη στη σφαίρα του δικαίου και της πολιτικής μπορεί να είναι προς το καλύτερο και ποια προς το χειρότερο. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία ρυθμιστική ή προσανατολιστική ιδέα που καθοδηγεί τη σκέψη και τη πράξη των ανθρώπων σε μία κατεύθυνση, στη θεμελίωση δημοκρατικών κοινωνιών που να βασίζονται στην ελευθερία, την ισότητα και την αλληλεγγύη. Σε τελική ανάλυση, αποτελεί ένα πρότυπο που μας εφοδιάζει με κριτήρια αξιολόγησης του πολιτικού και κοινωνικού πράττειν, μέσω της σύγκρισης του ιδεατού με το πραγματικό.

¹⁷⁵ Όπως το προτείνει ο Ψυχοπαίδης, ο Rousseau δεν θα μιλούσε έτσι απλά για δουλεία αλλά θα αναφέρονταν στο πως αυτή η έννοια εντάσσεται στο αξιακό σύστημα του Διαφωτισμού σε αντίθεση με την ελευθερία, χρησιμοποιώντας φράσεις όπως «δουλεία ως μη όφειλε» ή η «δουλεία ως σχέση υπό άρση και κατάργηση, βλ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης *Όροι, αξίες, πράξεις*, Αθήνα: Πόλις, Αθήνα, 2005, σ. 263

¹⁷⁶ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994, σ. 15

Πηγές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αγγελίδης, Μανόλης, *Η γένεση του φιλελευθερισμού*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994

Ανδρουλιδάκης Κώστας, *Καντιανή ηθική*, Αθήνα: Σμίλη, 2018

Βιρβιδάκης, Στέλιος, *Η υφή της ηθικής πραγματικότητας*, Αθήνα: Leader Books, 2009

Δημητρίου, Στέφανος, *Θεμελίωση και ανασκευή*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003

Δημητρίου, Στέφανος, *Η ευρετική αξία της συμβολαιοκρατικής μεθόδου και η συνθήκη της δικαιολόγησης*, Ο Πολίτης, 143 Απρίλιος 2006 σελ. 27-37

Δημητρίου, Στέφανος, *Ηθική και πολιτική*, Αθήνα: Πόλις, 2008

Derrida, Jacques, *Γραφή και διαφορά*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003

Derrida, Jacques, *Θέσεις*, Αθήνα: Πλέθρον, 2006

Kant, Immanuel, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006

Kant, Immanuel, *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017

Kant, Immanuel, *Κριτική του πρακτικού λόγου*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2019

Καβουλακος, Κωνσταντίνος, *Διδακτορική Διατριβή με τίτλο Θεωρία και Πράξη. Θεμελίωση του Λόγου και της κριτικής κοινωνικής θεωρίας στο έργο του J.Habermas* Αθήνα, 1995

Locke, John, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018

Μιχαλάκης, Ανδρέας, *Το δίκαιο και το αγαθό*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018

- Μολύβας, Γρηγόρης, *Ηδονές, προτιμήσεις και ανάγκες*, Αθήνα: Πόλις, 2021
- Nagel, Thomas, *Η θέα από το πουθενά*, Αθήνα: Κριτική, 2002
- Nagel, Thomas, *Ισότητα και μεροληψία*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2011
- O'Neill, Onora, *Κατασκευές του Λόγου*, Αθήνα: Αρσενίδα, 2011
- Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 1994
- Rawls, John, *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα: Πόλις, 2001
- Rawls, John, *Καντιανή κατασκευασιοκρατία στην ηθική θεωρία στο Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική* Επιμέλεια: Ανδρέας Μιχαλάκης, Αθήνα: Liberal Books, 2016
- Rawls, John, *Θέματα της ηθικής φιλοσοφίας του Kant στο Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική* Επιμέλεια: Ανδρέας Μιχαλάκης, Αθήνα: Liberal Books, 2016
- Rawls, John *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017
- Rawls, John, *Διαλέξεις στην Ιστορία της Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Κριτική, 2021
- Ξηροπαΐδης, Γιώργος, *Η διαμάχη των ερμηνειών. Gadamer και Habermas*, Αθήνα: Πόλις, 2008
- Σταμάτης, Κώστας, *Κριτική θεωρία δικαιοσύνης. Θεμελίωση Αρχών*, Αθήνα: Σαββάλας, 2011
- Στυλιανού, Άρης, *Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου*, Αθήνα: Πόλις, 2019
- Ψυχοπαΐδης, Κοσμάς, *Όροι, αξίες, πράξεις*, Αθήνα: Πόλις, 2005
- Wittgenstein, Ludwig, *Περί βεβαιότητας*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Barber, Benjamin, Justifying Justice: Problems of Psychology, Politics and Measurement in Rawls στο Norman Daniels (επιμ.) *Reading Rawls*, Stanford:Stanford University Press, 1989, pp.292-318

Budde, Kerstin, (2009) Constructivism all the way down – Can O’Neill succeed where Rawls failed? _Contemporary Political Theory 8 (2) pp. 199-223.

Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Cambridge: Harvard University Press, 1977

Fisk, Milton, «History and Reason in Rawls Moral Theory » στο Norman Daniels (επιμ.) *Reading Rawls*, Stanford:Stanford University Press, 1989, pp. 53-80

Forrester, Katrina, *In the Shadow of Justice*, New Jersey: Princeton University Press, 2019

Harsanyi, J. C. (1975). Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls’s Theory [Review of *A Theory of Justice*, by J. Rawls]. *The American Political Science Review*, 69(2), pp. 594–606.
<https://doi.org/10.2307/1959090>

Kant, Immanuel «On a newly arisen superior tone on philosophy στο Peter Fenves (επιμ.) *Raising the Tone of Philosophy: Late Essays by Immanuel Kant, Transformative Critique by Jacques Derrida Kant on a newly arisen tone in philosophy*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999, pp.51-82

Korsgaard, Christine, *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996

Korsgaard, Christine, «The normative question» στο Onora O’Neill(επιμ.) *The Sources of Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, pp.7-48

Korsgaard, Christine, «The authority of Reflection » στο Onora O’Neill(επιμ.) *The Sources of Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, pp.90-130

Laclau, Ernesto, «Politics and the limits of modernity» στο Andrew Ross (επιμ) *Universal Abandon The Politics of Postmodernism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988, pp.63-82

Laclau, Ernesto & Zac , Lillian «Minding the Gap: The subject of Politics» στο Laclau Ernesto (επιμ) *The Making of the Political Identities*, London: Verso, 1994, pp. 11-39

Lefort, Claude, *Democracy and Political Theory*, Cambridge: Polity Press, 1988

Louden, Robert B, «Making the Law visible: the role of example in Kant 's Ethics"» στο Jens Timmerman (επιμ.) *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals. A critical guide*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp.63-81

O'Neill, Onora (1987). Abstraction, Idealization and Ideology in Ethics. Royal Institute of Philosophy Lecture Series, 22, pp.55-69.

O'Neill, Onora, *Towards Justice and Virtue*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996

O'Neill, Onora, « Constructivism in Rawls and Kant» στο Samuel Freeman (επιμ.), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp.347-367

O'Neill, Onora. "2. The Method of A Theory of Justice: (§§ 7, 9, 23–26, 63–64, 87)". *John Rawls – Eine Theorie der Gerechtigkeit*, edited by Otfried Höffe, Berlin: Akademie Verlag, 2010, pp. 27-43.

Popper, Karl, Toleration and Intellectual Responsibility, στο Susan Mendus & David Edwards (επιμ.), *On Toleration*, Oxford: Oxford Clarendon Press, 1987, pp.17-35

Rawls, John, *Lectures on the History of Moral Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press, 2000

Sandel, Michael, *Liberalism and the limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998

Scanlon Thomas M. «Contractualism and utilitarianism» In Amartya Kumar Sen & Bernard Arthur Owen Williams (eds.), *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 103--128 1982

Scheppele, Kim & Waldron, Jeremy, (1981) Contractarian Methods in Political and Legal Evaluation, *Yale Journal of Law and Humanities*, Volume 3 pp.195-230

Watkins, Eric & Fitzpatrick, William (2002). O'Neill and Korsgaard on the Construction of Normativity. *Journal of Value Inquiry* 36 (2-3): pp349-367

Wood, Allen, *Kantian Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008

Διαδίκτυο

Rousseau, Jean-Jacques, *Λόγος περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων*, στο <https://platypus1917.org/wp-content/uploads/readings/gr/pdf%20%CE%A1%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%83%CF%8E%20%CE%A0%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1.pdf> [Προσπελάστηκε στις 26/6/2022]